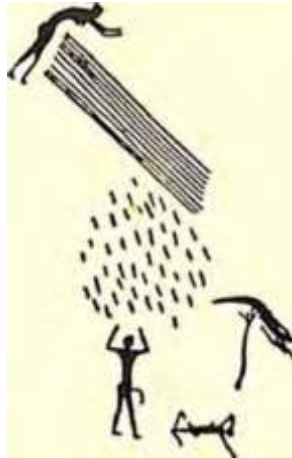

ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ Δ. ΣΤΑΜΟΣ

ΛΟΓΟΣ ΑΝΘΡΩΠΟΥ ΧΕΙΡΟ-ΝΟΜΗΘΕΙΣ

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΚΑΣΤΑΝΙΩΤΗ

Εικόνα έξωφύλλου:
Μαγεία Βροχής (Σπηλαιογραφικό σχεδιάσμα)

λόγος άυθηρός χειρο-νομηθείς

© 1983, ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ Δ. ΣΤΑΜΟΣ
Μεγ. Αλεξάνδρου 116, Μαρούσι

λόγος ἀνθηρός χειρο-νομηθείς

δέν προκρίθηκε ὁ τίτλος Μανιφέστο, ἐπειδὴ τοῦ ἔχει γίνει πολύ ἀνοίκεια χρήση, μία φορά, ἐδῶ και ἑκατόν τόσα χρόνια, ἤχησε ἐπαναστατικά· ἔκτοτε ἤχησάν ποτισμένος σέ ἀπέραντα λειβάδια ἀπό παπαρούνες και μάλιστα ὑπνοφόρες.

στήν Άλκινόνα

...βάλε δή, βάλε κηρύλος εἶην,
ὅς τ' ἐπί κύματος ἄνθος ἄμ' ἀλκύνεσσι ποτῆται
νηδεές ἦτορ ἔχων, ἀλιπόρφυρος εἶαρος ὄρνις

Άλκμάν

...ἄμποτε κηρύλος νά 'μουν, ἄμποτε,
πού στοῦ κυμάτου πάνω τόν ἀνθό
πετάει μέ τά θαλασσοπούλια
ἄτρομη ἔχοντας καρδιά,
τό ἀλιπόρφυρο τῆς ἀνοιξης πουλί

μετάφραση Π. Στάμου

ὁ Ἀπρίλης, ὁ μήνας ὁ σκληρός, κατὰ τὸν ποιητὴ, σμίγει μὲ τίς πασχαλιές του ἐπιθυμία καὶ θύμηση, ὑποκύπτοντας κι ἐγὼ στὰ δύο μικροσκοπικά αὐτὰ τέρατα - συντηροῦνται ἄλλωστε μὲ τὸ ἐλάχιστο - σὰς προσκάλεσα σήμερα, μέρα σημαδιακή, γιὰ ἓνα πραξικόπημα, ὄχι βέβαια κατὰ τῆς καθεστηκυῖας τάξεως - κάθε τάξη γίνεται καθεστηκυῖα - ἀλλὰ ἐναντίον ἑνὸς δημιουργήματός της χειρότερου ἀπὸ τὴν ἴδια, τῆς οἰκοδομημένης καὶ αὐτοαναπαραγόμενης ἠθικῆς της, τῆς ἠθικῆς τῆς σκοπιμότητας, τοῦ πρέπει, τοῦ ὠφέλιμου, τοῦ ἀποδοτικοῦ, τῆς πιὸ ἀνασχετικῆς δυνάμεως γιὰ τὴ χαρὰ τοῦ ἀνθρώπου, καιρὸς νὰ ἀναπτύξει κανεῖς καὶ «ἀντισώματα γιὰ τὴν Εὐθυνη».¹

ὁ λόγος, ὅταν τρίβεται στὴν καθημερινή συνάφεια καὶ ἐξοικείωση, χάνει πολὺ ἀπὸ τὴ δραστικότητα καὶ τὴν ἐμβέλεια του, ἀδρανοποιεῖται, ἐνδεχομένως καὶ νὰ ἐξαντλεῖται. τὰ αἰσθήματα ὅμως ἀκολουθοῦν τὴν ἴδια τύχη καὶ μάλιστα μὲ τέτοιαν εὐκολία; ὅπωςδήποτε ὄχι, βλασταίνουν, τὰ δικά μου τουλάχιστον, διαρκῶς καὶ στὸ πιὸ ἄξενο, ἀνελέητο τοπίο, στὴν πιὸ Ἐρημη Χ ὠ ρ α, ἀνθίζουν, τὰ ἄνθη τους ρίχνουν ρίζες καὶ μ' αὐτὲς καὶ μ' αὐτὰ πορεύομαι, ὅσο πορεύομαι, σ' αὐτὸ τὸ χαῖνον τραῦμα στὴν ἀνυπαρξία, ἀλλιῶς ζωὴ, πού ἐδῶ καὶ χρόνια ἔχει βάλει πλώρη ὀλοταχῶς γιὰ τὴ βλακεία! τὰ λίγα λόγια μου λοιπὸν πρέπει νὰ ἐκκληφθοῦν σάν ἀπτά αἰσθήματα, σάν ἀδέξιες μουσικὲς χειρονομίες, πού, στὸν ἐπίτηδες διαλεγμένο μικρὸν αὐτὸ χῶρο - πάντα ἐνιωθα μιά ἀντιπάθεια γιὰ τοὺς μεγάλους χώρους, ποτέ ὅμως γιὰ τίς κορυφές - στὸ μικρὸ καὶ λιτόν αὐτὸ χῶρο, δέ θὰ μείνουν, πιστεύω, ἀνεπίδοτες, ἀλλὰ θὰ φτάσουν εὐκολότερα καὶ ἀμεσότερα στοὺς ἀποδέκτες καὶ θὰ κυφορήσουν, ἔστω καὶ σὰ ρυθμοὶ ἀνεπαίσθητοι, στὰ ἄγρυπνα κοχύλια σας.

---

¹ ὁ λόγος αὐτὸς δὲν ἀπευθύνθηκε σὲ ἀνέργους, οὔτε βέβαια σ' ἐκείνους πού, ὅπουδήποτε γῆς, ἀπὸ τὸ Σαλβαδὸρ καὶ τὴ Χιλή ὡς τὸ Λίβανο καὶ τὸ Ἀφγανιστάν, αἰμορροοῦν προσπαθώντας νὰ δρέψουν τὸν πικρὸ ἔστω καρπὸ ἀπὸ τὸ τόσο ὀκνὸ δέντρο τῆς Ἐλευθερίας· σ' αὐτοὺς προσιδιάζει ἄλλη γλῶσσα καὶ πρακτικὴ, ὅπωςδήποτε καὶ ἠθικὴ, καὶ μόνο νὰ τοὺς συμβουλευτεῖ θὰ μποροῦσε κανεῖς καὶ ὄχι νὰ τοὺς συμβουλεύσει, οἱ συνήθους τρόπου συμ«παραστάσεις», ἐνῶ γιὰ τοὺς ἐνορχηστρωτὲς ἀποφέρουν κάποια ὄφελι, γιὰ τοὺς πραγματικούς κοινωνοὺς δὲν μπορεῖ παρά νὰ ἔχουν τὴν τύχη ἑνὸς ἀνεπίδοτου, φιλικοῦ ἐνδεχομένως χαιρετισμοῦ.

Ὁ λόγος αὐτὸς ἀπαγγέλλθηκε στίς μαθήτριες καὶ τοὺς μαθητὲς τῆς τελευταίας τάξεως ἑνὸς Λυκείου μὲ τὰ δικά τους προβλήματα, ἀνύπαρκτα ἐνδεχομένως γιὰ μερικούς, ὑπαρκτά ὅμως καὶ σοβαρά γιὰ ὅσους τὰ ὑφίστανται καὶ μάλιστα ἐπαρκῶς, σὲ ἰδιωτικὴ βέβαια συγκέντρωση καὶ ἐπ' εὐκαιρία τῆς λήξεως τῆς οὐσιαστικῆς διδακτικῆς δραστηριότητας, πού συνέπεσε μὲ τὴν 21 Ἀπριλίου 1983. Ἀποτελεῖ δὲ τὴν ἀθέατη πλευρὰ τοῦ μαγνήτη, ἐνῶ τὴν ὄρατὴ τὴν ψηλάφησαν οἱ κοινωνοὶ ἐπὶ ἀρκετὰ χρόνια, ἔστω καὶ στὸν ἐλάχιστο βαθμὸ πού κατάφερε ὁ γράφων νὰ τοὺς μῆσει στὴν κ ο ι ν ω ν ί α (μετάληψη) τῶν προβλημάτων καὶ τῶν αἰνιγμάτων καὶ τῆς ἐποχῆς καὶ τῆς ζωῆς. Ἄν συνεισέφερε κάτι στὴν πνευματικὴ τους αὐτονομία καὶ δὲν τοὺς μετέτρεψε σὲ θιασῶτες τῆς Μόνης Ἀλήθειας, ὅποιασδήποτε, οὔτε σὲ φιληνίους ἵππους, ἂν τοὺς ἐθήκεν ἐπιβόλους φρενῶν καὶ ὄχι ἐπιβαλλόμενων φρενῶν, ἂν τοὺς ἐρέθισε, ἔστω καὶ ἀνεπαίσθητα, γιὰτί κι αὐτὸ ἀρκεῖ ὅταν πρόκειται περὶ ἐρεθισμοῦ, τὴν μουσομήτορα μνήμην καὶ ἂν τέλος τὸ δυνήθηκε νὰ τοὺς πείσει γιὰ τὴν Ἑλληνικὴ ἰθαγένεια τῆς Μούσας, α ὐ τ ὄ ἀφορᾶ μόνο τοὺς κοινωνοὺς αὐτοῦ τοῦ χειρο-νομηθέντος λόγου καὶ μάλιστα σὲ βαθμὸ δικαιώματος προσωποπαγοῦς. Στὰ πλαίσια αὐτὰ θὰ πρέπει ἐνδεχομένως καὶ νὰ κριθεῖ, ἂν καὶ δὲν ἐνδείκνυται, γιὰτί λόγος αὐτάρκης δὲν ἔχει ἀνάγκη φερέτρου, οὔτε κἂν κριτικοῦ.

ὅταν διαλέγομαι μέ τόν ἑαυτό μου, τόν ἐκλαμβάνω ὡς ἄλλον, ὡς ἐσύ· γί' αὐτό, ὅταν λέω ἐσύ, ἐννοῶ ἐγώ - ἰσχύει βέβαια καί τό ἀντίστροφο. ἐπειδή ἀπό τήν ἀνάποδη σᾶς μοιάζω τόσο, ὥστε νά διαφέρω - μόνο τό ὅμοιο μπορεῖ νά διαφέρει - καί ἐπειδή πάντα δυσπιστοῦσα πρὸς τίς ὑποθήκες, τίς ἄμεσες τουλάχιστον, δέ θά ἀπευθυνθῶ σέ σᾶς καί δέ θά προσπαθῆσω νά σᾶς «σώσω», νά σᾶς ἐξημερώσω, νά σᾶς κάνω ἀνυπόφορους - αὐτό θά ἰσοδυναμοῦσε μέ ἀντιποίηση ἀρμοδιοτήτων τῆς ἐξουσίας καί τῶν ψυχιάτρων - θά ἀπευθυνθῶ στό ἐσύ μου, σέ σένα ὅμοιέ μου, γιά νά ἐντοπίσω τό ἐλάχιστο φωτεινό στίγμα, πού εἰσχωρεῖ στά ἄδυτα τῆς ἀνθρώπινης ψυχῆς, ἐκεῖ πού αἰώνια συνεχίζεται ἡ πάλη τοῦ Ἀμνοῦ.

δέν ἀγνοῶ βέβαια, πῶς θά μποροῦσα ἄλλωστε, ὅτι ὁ σημερινός ἄνθρωπος, ἀσκημένο κοράκι, ρέπει πρὸς τά ποσοτικά μεγέθη, στήν αὐθαιρεσία καί τό ἔγκλημα πού ἐνυπάρχει δυνάμει στούς μεγάλους ἀριθμούς - τά λεγόμενα γιά μετατροπή τῆς ποσότητας σέ ποιότητα, σέ ὅτι ἀφορᾶ τίς ἀνθρώπινες σχέσεις τουλάχιστον, ἄν δέν ἀποτελοῦν *γενναῖον ψεῦδος καί ἀπάτην*, τῆ χρήση τῶν ὁποίων συνιστοῦσε καί ὁ Πλάτων, ἐκ μέρους τῶν ἀρχόντων βεβαίως καί ἐπ' ὠφελία τῶν ἀρχομένων ὡς φάρμακον (Πολιτεία 459 d), ἢ φ α ρ μ ἄ κ ι !, ἄν δέν ἀποτελοῦν ὑπατή κυνική ὑποκρισία, τότε δείχνουν τήν κραυγαλέα καί ἀπελπιστική ἀπώλεια τῆς αἰσθήσεως τοῦ γελοίου.² δέν ἀγνοῶ ὅτι προτιμᾶει τό αὐθαί-

² Ὁ ἴδιος ὁ Marx περιγράφει παραστατικά τίς νέες σχέσεις πού εἰσήγαγε ἡ ἀστική τάξη καταργώντας τίς προγενέστερες φεουδαρχικές. Ὅπου κι ἄν κυριάρχησε ἡ μπουρζουαζία, «κατέλυσε τίς κάθε μορφῆς φεουδαρχικές, πατριαρχικές, εἰδυλλιακές σχέσεις· συνέτριψε ἀλύπητα ὅλους τους πολυποίκιλους φεουδαρχικούς δεσμούς... καί δέν ἄφησε ἔξω ἀπό τό γυμνό ἀτομικό συμφέρον, ἔξω ἀπό "τὴν "π λ η ρ ω μ ἦ τ ο ἰ ς μ ε τ ρ η τ ο ἰ ς", κανένα ἄλλο συνδετικό κρῖκο μεταξύ τῶν ἀνθρώπων· ἐπνιξε τίς πιό οὐράνιες ἐκστάσεις θρησκευτικῆς κατάνυξης... στά παγωμένα νερά τοῦ ἐγωιστικοῦ ὑπολογισμοῦ· μετέτρεψε τήν προσωπική ἀξία σέ ἀνταλλακτική καί... ἀνέδειξε μία καί μόνη, παράλογη ἐλευθερία, τήν ἐλευθερία τοῦ ἐμπορίου». Πολύ παραστατικότερα βέβαια, καί πρὶν ἀπό τόν Marx, περιγράφει ἡ ποίηση, ἔστω στή σπερματική τους μορφή, τίς νεόκοπες σχέσεις. Ὁ Shakespeare ἀναφέρεται στόν «ἀφρολουστο κύριο, τό ἐλκυστικό ἐμπόρευμα», «στό συμφέρο, αὐτὴ τῆ λοξοδρόμηση μέ ὅλα τά κακά της», «στόν κίτρινο δούλο»,

*στό δυνατό, πού στούς ἄβουλους γίνεται βασιλιάς,
κι ὁ γιός ὁ ἀγροῖκος ἄπνου ξαπλώνει τό γονιό μεμιᾶς·
δίκιο γίνετ' ἡ βία, ἢ δίκιο κι ἀδικία —
πού πρὶν σπάραζ' ἡ ἔχτρα, μ' ἀτελείωτη μανία,
κι ἀπ' αὐτὴν τρεφόταν θεριό ἢ Δικαιοσύνη—
τά ὀνόματά τους χάνουν κι εὐθύς μ' αὐτά κι ἐκείνη·
Τότε ὅλα μέσ' στή δύναμη χωνεύονται καί κλειοῦνται,
ἡ δύναμη στή θέληση κι αὐτὴ στή βουλιμία,
κι ἡ βουλιμία γίνεται ἕνας παγκόσμιος λύκος...*

Ἀπό τόν Shakespeare ὡς τόν Balzac - ὁ Engels ἔλεγε ὅτι ἔμαθε τήν Πολιτική Οἰκονομία τοῦ καπιταλισμοῦ καλύτερα ἀπό τό ἔργο του παρὰ ἀπό τό Marx - ἀπό τήν *Ερημη Χώρα* τοῦ Eliot ὡς τό *Τέλος τοῦ παιχιδιοῦ* τοῦ Beckett, εἶναι ἀνάγλυφη ἡ ἀπορρύθμιση τῶν ἀνθρώπινων σχέσεων. Ἐκεῖ ἀκριβῶς ὀφείλεται καί ἡ ἐρμητικότητα τῆς σύγχρονης ποίησης, ὅπως ἔλεγε καί ὁ Σεφέρης, καί ὄχι σε ἰδιοτροπία της, ὅπως βάνουσα ψυθιρίζεται, γιὰτί ἡ ποίηση, ὄντας μία «ἀπέραντη ἀλληλεγγύη τῶν ἀνθρώπων, ζωντανῶν καί νεκρῶν», ἀνακλᾷ καί διαθλᾷ τὴν ὑπαρξη καί τις πράξεις τους ὑπὸ το πρίσμα βέβαια τῆς ὑποκειμενικότητος τοῦ ποιητῆ. Το θέμα εἶναι πελώριο

και ο γράφων, και επειδή νιώθει απαρηγόρητα ανασφαλής, έστω και στην προσέγγισή του άπλως, και διότι δεν τέρπεται με το να κορυβαντιᾶ για πράγματα που μόνο ψυθιριστά θα έπρεπε να συζητούνται - έτσι θα ήταν πιο προσιτή ή συνεννόηση - άπλως το υπαινίσσεται μαί μάλιστα με δέος.

Αγνοεί εκτός αυτού, παρ' όλη τήν αγαθή πρόθεση να μάθει, αν αυτές οι νέες σχέσεις, που παρήγαγε κι εξακολουθεῖ να συντηρεῖ και να οξύνει ο καπιταλισμός - μόνο αυτός; - αποτελούν νέες ή νεότερες τέλος πάντων ποιοτικά σχέσεις, σύνθεση δηλ., μέ βάση τή σημασία που έχει ο όρος στό ανακουφιστικό σχήμα: θέση - αντίθεση - σύνθεση του Hegel, που δυστυχώς υιοθέτησε και ο Marx. Παράλληλα δέν ενδίδει και στην ὑβριν να διακινδυνεύσει προβλέψεις του μέλλοντος τῶν ἀνθρωπίνων σχέσεων και επειδή υπάρχουν ἄλλοι, οὐκ ὀλίγοι ἄλλωστε, που ἐξ ἐπαγγέλματος ἀσχολοῦνται μέ ἐπενδύσεις ἄλλότριων ἐλπίδων: μοντέρνα και ἄρτια ἐξοπλισμένα ἱερατεῖα, medium, χειρομάντις, μελλοντολόγοι, αὐτοί μάλιστα προ-βλέπουν ἐκ προ-μελέτης τό μέλλον, μέ δίπλωμα δηλαδή!, και επειδή έχει τή γνώμη ὅτι τό μέλλον ὡς μέλλον δέν εἶναι προβλέψιμο, πολλά γάρ τά κωλύοντα, ἄλλιως δέ θά ἦταν μέλλον. Γι' αὐτό και οι ἀρχαῖοι εἶχαν ἐπιφορτίσει τούς θεούς μέ τήν πρόβλεψη του μέλλοντος και μάλιστα ὄχι ὄλους· ὁ Δίας, αν πιστέψουμε τόν Προμηθέα, δέν τό προέβλεπε, οὔτε κι ὁ Ἄρης βέβαια, αν ἔχει δίκιο ὁ Ὅμηρος στό θ τῆς Ὀδύσειας, γι' αὐτό και τόν συνέλαβε ὁ Ἥφαιστος και οι θεοί οι ἄλλοι ἐπ' αὐτοφῶρω μέ τήν Ἀφροδίτη, ἡ Ἄτροπος ὁμως, θυγατέρα τῆς Ἀνάγκης, γνώριζε τό μέλλον (Ἄτροπον δέ τά μέλλοντα). Εκτός αὐτοῦ θεωρεῖ και ἐπικίνδυνη τήν πρόβλεψή του, γιατί έτσι χάνεται σπουδαία ὑπαρξιακή διάσταση του ἀνθρώπου, ἡ αὐτόβουλη δηλ. θυσία του, γιά τήν ὑπέρβαση τῆς πραγματικότητας και ἐπαναφέρεται σέ ὅλο της τό μεγαλεῖο ἡ Μοῖρα. Γι' αὐτό λοιπόν, μαζί μέ τόν Εὐριπίδη, ἀφήνει στην ἡσυχία της τήν βροτῶν μαντικήν.

Ὡς πρόβλεψη του μέλλοντος δέν ἐννοοῦνται βεβαίως οι συνήθως ἐπαναλαμβανόμενες ἀλλαγές σχεδίων που κάνουν οι ἀνθρωποι γιά τό μέλλον. Τέτοιες ἀναθεώρησεις σχεδίων και προβλέψεις θά γίνονται πάντα, ἀκριβῶς γιά τό γεγονός ὅτι οι ἀνθρωποι δέν εἶναι σέ θέση να προβλέψουν πραγματικά τό μέλλον. Ἡ πρόβλεψη του μέλλοντος, ἡ σπερματική του δηλ. «ἀλλαγή» ἤδη ἀπό τό παρελθόν, ἡ συνήθης μέ ἄλλα λόγια πρόβλεψη που του γίνεται, εἶναι πράξη και εὐκολη και αὐθαίρετη, ὡς μή ἐπιδεχόμενη ἔλεγχο, ἀφοῦ βέβαια δέν ὑφίσταται κριτήριον γιά τήν ἐπαλήθευση στό παρόν τῆς ὀρθότητας τῆς πρόβλεψῆς μας γ ι ἄ τ ὁ μ ἔ λ λ ο ν ! Ἐτσι οι ἀνθρωποι ἡδονίζονται μέ τό να αὐτοπαγιδεύονται, ἄριστοι ἀπαταῖσθαι μετά κοινότητος λόγου διά τό δουλοῖ ὄντες τῶν ἀεί ἀτόπων, ὅπως θά ἔλεγε κι ὁ Θουκυδίδης. Και δέ χρειάζεται βέβαια να ἐπικαλεστοῦμε τό Θουκυδίδη, γιά να διαπιστώσουμε πόσο ἀφελῆς, εἰλικρινῆς και ἀποτελεσματική εἶναι ἡ εὐπιστία τῶν ἀνθρώπων στους οὐτοπικούς λόγους· οι χαρτορίχτρες και οἰωνοσκόποι κάθε ἐποχῆς τό ξέρουν πολύ καλύτερα, επειδή κι αὐτοί προβλέπουν τό μέλλον, τῶν ἄλλων βέβαια, ἐνῶ ἀλλάζουν τό δικό τους, τό στηρίζουν δηλ. σέ σταθερή ὑποδομή, προνοοῦν, ἀρμέγοντας τήν ἀφέλεια ἢ ἀνάγκη ἢ τήν ἀφελή ἀνάγκη κάθε πελατείας, ἐννοεῖται και ἔγχρωμης. Ἐτσι καταργεῖται κάπως κι ὁ ρατισμός !

Στήν ἀρχαιότητα τό γένος τῶν μάντεων, τό μαντικόν, ἦταν γένος φιλάργυρον, βλέποντας ἐν τοῖς κέρδεσιν μόνον, ὅπως λέει ὁ Σοφοκλῆς. Ἀλλά και ὁ ἄλλος πόλος τῆς ἐξουσίας, τό ἐκ τυράννων γένος, κι αὐτό αἰσχροκέρδειαν φιλεῖ, κατά τόν ἴδιο ποιητή. Και τό μέν μαντικόν γένος τῆς ἀρχαιότητας τό ἀποτελοῦσαν τυφλοί, που, επειδή στεροῦνταν ὀράσεως, εἶχαν ἐνδεχομένως ὀράματα, τό σημερινό ὁμως μαντικόν γένος ἀποτελεῖται ἀπό δ ι π λ ο (ω) μ ἄ τ ε ς, που συμβαίνει να ἔχουν και σχέση σιαμαίων μέ τό ἐκ τυράννων γένος, ὀπλισμένοι μάλιστα και μέ ἐπιστημονική «γνώση». Ποῦ λοιπόν ὀδηγεῖ αὐτή ἡ σύζευξη ἢ συναίρεση σ' ἓνα πρόσωπο ἢ ὀμάδα τῆς προβλεπτικῆς δύναμης ἢ δυναμικῆς πρόβλεψης; Φαίνεται μᾶλλον ὅτι ἡ ἀ ὑ τ ο μ ο λ ἱ α του ἀνθρώπου στην Ο ὑ - τ ο π ἱ α εἶναι ἀνάγκη βαθύτατη, μεταφυσική, λυτρωτική, ἀπό τότε που ὁ ἀνθρωπος χώρισε τήν πραγματικότητα ἀπό τήν ἐλπίδα, πρὸς τήν ὀποία και τείνει ἐσαεῖ, ἀποδιδόμενος κάθε φορά σ' ἓναν καινούριον νόστο.

Εἶναι ν' ἀπορεῖ κανεὶς πῶς ὁ Θαλῆς, Ἕλληνας και ἐπστήμων και λίγο ἔμπορος, κοίταζε τ' ἀστέρια - τό μέλλον εἶναι γραμμένο ἄλλωστε σ' αὐτά, σύμφωνα μέ τά Ὄροσκοπία, ἀλλά και τή

διαστημική έπιστήμη, αφού επιχειρεί διαπλανητικά ταξίδια - αντ' αυτού όμως έπεσε στό πηγάδι, στην ευχάριστη παγίδα, τό δίχτυ τής γνώσης, πού για πρώτη φορά έστησαν οί Έλληνες στην ανθρωπότητα και από τό όποιο ό άνθρωπος, αφού μπλέχτηκε, αποκλείεται ν' απαλλαγεί, γιατί αυτό διαρκώς μεγαλώνει συμπαρασύροντας και τήν άγνοια. Η γνώση και ή άγνοια είναι μεγέθη ευθέως ανάλογα, υπάρχουν, όπως όλα κατά τόν Ηράκλειτο, $\omega \varsigma \zeta \epsilon \upsilon \gamma \omicron \varsigma$, για τό όποιο είναι αδύνατο νά έπινοηθεί διαζύγιο, αφού τό ένα αποτελεί όρο $s i n e q u a n o n$ υπάρξεως του άλλου και αιρομένου του ενός αίρεται και τό άλλο. Διαφορετικά ό άνθρωπος επανέρχεται στην άφετηρία του, στην καταγωγική του κατάσταση, στό ζώο, πού, στό βαθμό πού γνωρίζει, άγνοεί τά πάντα, ή, αφού γίνει *δυσ-ούρι-στος*, προκόψει δήλ. επ' όλέθρω, διατρέχει τόν κίνδυνο τής *ύβρεως* νά γίνει θεός, αλλά τότε έλλοχεύει ή *Τίσις*, ή τιμωρία, δήλ. ή τραγωδία, κι έτσι έπιστρέφουμε στην ελληνικότητα.

Έπειδή λοιπόν ό γράφων θεωρεί τό μέλλον μέλλον και τήν πρόβλεψη του αδύνατη, αυθαίρετη κι επικίνδυνη, αναμένει άδημονώντας τό νέο προφήτη και διακινδυνεύοντας λίγες σκέψεις, αλλά σκέψεις και όχι σκώμματα, για τό παρελθόν όμως. Τό παρελθόν ως παρελθόν είναι διαρκώς προβλέψιμο, εκ των υστέρων βέβαια, και μπορεί κανείς νά εκμαιεύσει απ' αυτό - πάντοτε εκ των υστέρων, για νά μή χάνουμε και τό μίτο μας σ' αυτόν τό Λαβύρινθο - όσεοδήποτε δυνατότητες, όπωσδήποτε αυθαίρετες ως μή πραγματοποιήσιμες πλέον, ενώ ή πραγματικότητα εξεμαίευσε μία δυνατότητα, πού τή βάφτισε μέ τό βαρύγδουπο όνομα *ά ν α γ κ α ι ό τ η τ α!* Τό παρελθόν, ως εκ των υστέρων προβλέψιμο - *δρυός πεσούσης πās άνηρ ξυλεύεται* και σκυλεύει - υπόκειται και σέ αλλαγή, *ν α ί ά λ λ ά ζ ε ι*, μέ τό νά αλλάζουν έσαεί οί αντιλήψεις μας γι' αυτό! Σ' αυτή τήν αλλαγή του παρελθόντος μεγίστη είναι ή συμβολή του Marx, πού κυριολεκτικά και μεταφορικά άλλαξε άρδην τίς αντιλήψεις μας για τό παρελθόν, καθιστώντας το ουσιαδώς *ά γ ν ώ ρ ι σ τ ο* και διαφορετικά *π ρ ο σ π ε λ ά σ ι μ ο*, δηλ. *έ ξ ο ι κ ε ι ώ σ ι μ ο*, πράγμα ως τότε άδιανόητο.

Τό παρελθόν - σ' αυτό συμπεριλαμβάνονται και τά πνευματικά του δημιουργήματα, όπως αποκρυσταλλώθηκαν - ως προς τή μορφή του δέν αλλάζει, αυτή *ά ν α π α λ α ι ώ ν ε τ α ι* άπλως, όπου ή ευγενής πρόνοια των ανθρώπων αντιμετωπίζει μέ στοργή και ενδιαφέρον τήν προγονική του κληρονομιά: στην Ελλάδα αυτό έχει άφεθει σέ μερικούς φιλέλληνες, Έλληνες και ξένους, και δέν ντρεπόμαστε ούτε καν για τήν Ακρόπολη, δήλ. τό πāν! Αλλάζουν λοιπόν οί αντιλήψεις μας για τό παρελθόν, όχι ή μορφή του, άλλιώς πολλά θά είχαν άφανισθει - μήπως και δέν συνέβη άλλωστε και κάτι τέτοιο - πλήρως, ανάλογα μέ τό μίσος ή και τό φθόνο των ανθρώπων, και ό ίδιος ό Marx, πού, ό,τι έφερε στό φώς, τό έφερε *διά βροτών φιλότητα*, θά είχε ήδη *μ ε τ α λ η φ θ ε ι*, μέ τή σημασία πού έχει ή λέξη στή Θεία Λειτουργία, και από τούς άσπονδους φίλους του και από τούς μύχιους έχθρούς του. Ένώ τώρα, ευτυχώς γι' αυτόν, είναι σέ θέση μόνο νά τόν παραποιήσουν *έπ-εν-δύοντάς τον!*

Όσο για τή μορφή των ανθρώπινων σχέσεων στό μέλλον, αν ό γράφων δέ διαφωνεί μέ τούς ακόλουθους στίχους

*ή βδελυρή μάσκα έχει πέσει· ό άνθρωπος μένει
χωρίς σκήπτρο, λεύτερος, άδέσμεντος, αλλά άνθρωπος
ίσοσ, δίχως τάξη, δίχως φυλή και δίχως έθνος,
λυτρωμένος από δέος, λατρεία, διάκριση,
ό βασιλιάς του έαυτου του*

άπό τόν Προμηθέα Λυόμενο του Shelley, τό πράττει και διότι δέν έχει πρόθεση νά αποκλείσει ένδεχόμενη έκρηξη των όνείρων του ανθρώπου - απεναντίας τήν εύχεται και μάλιστα εκ βαθέων - και επειδή άτονούν τά λογικά του επιχειρήματα μπροστά στίς μαγγανείες τής ποιήσεως, πού διατηρεί άκόμη κάτι άπό τήν αρχαία σκοτεινή της μήτρα, τή μαγεία, αλλάζοντας έσωτερικά, ύποκειμενικά τόν άνθρωπο ευαισθητοποιώντας τον και αφήνοντας τήν αλλαγή του έξωτερικού κόσμου, τή μεταμόρφωση και παρα-μόρφωση του, στην έπιστήμη.

ρετο και προκρούστειο σχήμα του Hegel: θέση - αντίθεση - σύνθεση, που υιοθέτησε και ο Marx, και με το οποίο μπορεί κανείς να «αποδείξει» τα πάντα, αφού η επιθυμία μετατρέπεται σε αποδεικτικό συλλογισμό ακαταμάχητο· ότι ο άνθρωπος βαυκαλίζεται με και στραγγαλίζεται από την έννοια της προόδου, χωρίς να αναρωτηθεί καν, όχι προς τα που οδεύει προοδούοις, πράγμα αρκετά δύσκολο, γιατί προϋποθέτει σκέψη, αλλά για το όφθαλμοφανές: πώς ένας κόσμος, που διαρκώς προοδεύει, δέ γίνεται καλύτερος, εκτός βέβαια και θεωρηθεί πρόοδος ή δυνατότητα που έξ αιτίας της - προσπορίστηκε ο κανίβαλος «να χρησιμοποιεί μαχαίρι και πηρούνι». προοδεύουν βέβαια και εξελίσσονται τα σιδερικά, τα όνειρα όμως; γιατί επαναλαμβάνονται απάραλλαχτα όμοια με τα όνειρα ανθρώπων παλαιότερων εποχών ή συχνότερα σήμερα ως εφιάλτες; μήπως έχει και η πρόοδος κάποια μοίρα ευθύνης στην εξάπλωση της γνωστής μας τεχνολογικής έρημου; ή τυχόν δικαιολογία ότι φταίει η δομή της κοινωνίας - δεν είναι βέβαια και άθωα- και η αναζήτηση της σωτηρίας κυρίως στη μεταβολή των συνθηκών, εκτός του ότι αποτελεί ένα είδος λυτρωτικής φενάκης, είναι και βάνουση, ανεπαρκής και απότοκη αισθημάτων έφησυχασμού ή ένοχης, γιατί μεταφέρει την προσωπική ευθύνη σε καταστάσεις απρόσωπες, όταν και τα χελιδόνια ακόμα τό ξέρουν, ότι η ανοιξη από αυτά εξαρτάται. δεν είναι επίσης κρυφό ότι ο άνθρωπος προτιμάει την ήλιθια, άλλ' αποδοτική αριθμητική της πολιτικής ψυχεμπορίας, τα νούμερα των άργυραμοιβών, τις διαρκείς προσθαφαιρέσεις, προσθέσεις κερδών, δηλ. το κενόν, και αφαίρεση το εναντιον, τό διαρκή του αυτοακρωτηριασμού·

παρ' όλα αυτά έμμένω άνυποχώρητα στη θήρα του Άνεξαργύρωτου, του Άσύλληπτου, μακριά από τους νόμους της άγοράς, που αποτελεί ένδεχομένως πλάνη, ίσως όμως και αποκάλυψη. χρειάζονται περισσότερες άγκυρες, για να τό άντέξει κανείς, και ο Έπίκτητος τό ήξερε καλά, όταν συνιστούσε να στηρίζουμε τη ζωή μας σε περισσότερες έλπίδες. είναι εν τούτοις μία έπιλογή φθαρτική και ζωογονητική, οδυνηρή και λυτρωτική, ένα πάθος νηφάλιο, δύσκολο να ξέρεις αν είναι επώδυνη ψηλάφηση της ήδονης ή ήδονική ψηλάφηση του πόνου, είναι πάντως διάτρηση του προστατευτικού κελύφους και είσοδος στον κλυδωνισμό. ή πορεία έτσι προς τό άνέξοδο προϋποθέτει έξοδο, έξοδο και έγκατάλειψη του έαυτού μας ή ενός μέρους του τουλάχιστον, αυτού που έχει σχέση με την ιδιοποίηση και την άρπακτικότητα, ήδονή άτέρμονη, γιατί, όσο μεγαλώνει ή επιθυμία, τόσο αυξάνει και ή ένδεια (μέζονες γάρ όρέξεις μέζονας ένδειας ποιεύσιν), απαιτεί θητεία, τη μόνη άξια του όνόματός της, στην άνιδιοτέλεια. χωρίς έξοδο άλλωστε πώς θά υπάρξει νόστος!

αυτό λοιπόν τό Άνεξαργύρωτο, αυτό τό Άσύλληπτο! ή άνυπόκριτη θάλασσα, ένα άγριοπερίστερο, τό μεταίχιμο τής άφής και τής άπώλειάς της, δηλ. τής άπελπισίας· τό άσήμαντο, όχι αυτό πού δέ σημαίνει τίποτε, άλλ' αυτό πού δέν έπισημαίνεται εύκολα, γιατί είναι όλοφάνερο και μολυσμένη ή όραση τών ανθρώπων: ένα άναίτιο δάκρυ, ένα άνεπίδοτο ήλιοβασίλεμα, πού λέει ό ποιητής, μία συλλαβή: νυν, δύο συλλαβές: αϊέν, μία λέξη: άλκυών, ό δυϊκός άριθμός του α - ναι, ό δυϊκός είναι ό πιό ή μάλλον ό μόνος άνθρωπος, ένω ό ένικός προσιδιάζει στά θηρία ή τό θεό και ό πληθυντικός στά άντικείμενα - ό δυϊκός λοιπόν άριθμός του α σύν τό κλητικό έπιφώνημα ω και δύο άκόμη πάμφθινα σύμφωνα, τί γρήγορα πού εισέρχεται ό άνθρωπος στίς έσχατιές του ρίγους; μία άνεμώνη, ή συναυλία ενός καλαμιώνα, όταν φυσάει ό βοριάς, τό άστραποβόλημα του κεραυνού, μία στιγμή παραδομού «πού δέ θ' άναιρεθει ποτέ από τή φρόνηση του ανθρώπου», τήν ήθική του συνείδηση, αυτό τό υπόθετο ή έμφυτο τέλος πάντων, πού, ένω δέν ώφελει πάντα τόν άνθρωπο, διαρκώς έπωφελείται· αυτό λοιπόν τό Άσύλληπτο, τό τόσο κοντινό και πόσο άόρατο, ή διαφάνεια τών αισθημάτων, πού τρομάζει τόν άπτεροδίποδο άνθρωπο, γιατί θέλοντας ό θ η σ α υ ρ ο π ο ι ό ς νά σώσει τήν ψυχή του, συνάγει διαρκώς πλούτη, Τύχης έμετον, και τήν κρύβει έπιμελώς στό κενό τους, μέχρι πού στό τέλος, κενό ό ίδιος, τή χάνει και μαζί της, άφοϋ ή ψυχή δέν είναι τίποτε άλλο, τό οικητήριον της ευδαιμονίας (ή του πλέονος έπιθυμία τό παρεόν [παρόν] άπόλλυσι).

φαίνεται ότι τό κακό είναι αντίπαλος κραταιός και δυσεξάλειπτος, ότι άπελευθερώνεται από πηγή οικεία, αυτόχθονη, πολύχυτον και δαψιλή, και ό άνθρωπος ό ίδιος, αν διατρήσουμε τόν πυρήνα του, δέν είναι παρά ποικίλον τί και πολυπαθές κακών ταμειϊον και θησαύρισμα, ότι στον καθένα ένυπάρχουν φοβερές και άγριες και άνομες έπιθυμίες (δεινόν τί και άγριον και άνομον έπιθυμιών είδος έκάστω ένεστι), ότι είναι ό ίδιος έχθρός του έαυτού του, αυτός έαυτῶ πολέμιος, γι' αυτό και θά διαιώνίζεται ή πάλη στην ψυχή του.

και ό νοϋς του ανθρώπου θά δαμάσει, θά εξημερώσει αυτό τό υποβόσκον και έκρηγνυόμενο σμήνος τών έπιθυμιών, τήν ήδονή τής άρπαγής και τής κτήσεως; ό νοϋς βοηθάει τόν άνθρωπο νά ζει, αν και όχι όλους, όπως διαπιστώνεται σε μία πρόχειρη περιδιάβαση στους κόσμους τής γής — γιατί δέν υπάρχει, ως γνωστόν, ένας κόσμος πάνω στη γή, υπάρχει και ό τρίτος κόσμος ντυμένος όλος στό χακί — βοηθάει λοιπόν ό νοϋς στην έπιβίωση· αν όμως αυτή είναι ή προσφορά του, κι εκεί όπωσδήποτε άνεπαρκής, τότε τίθεται υπό άμφισβήτηση ή αξία του, γιατί ό άνθρωπος και άνους και νήπιος, σαν πίθηκος δηλαδή, ζούσε ως βιολογικό ον, χωρίς καν νά τό ξέρουμε αν ζούσε χειρότερα, και σήμερα ό άνθρωπος έτσι έπιβιώνει, ως homo lupus και όχι ως homo humanus. ή έπιδείνωση άλλωστε τής ζωής τών ζώων και ή κατάλυση τής οικολογικής ισορροπίας είναι άποτέλεσμα κυρίως τής έπεμβάσεως του homo sapiens στη φύση και άσέβεια, ύβρις στη σοφία της, άνεξάρτητα αν διατυμπανίζεται αυτή ή ύβρις ως μεγάλη νίκη του στον άγώνα μέ τήν τυφλή φυσική αναγκαιότητα, σά

θρίαμβος τῆς ἐπιστήμης, σάν προμήνυμα ἐλευθερίας, καί εἶναι βέβαια ἡ ἐπιστήμη τό ἀγλάισμα τοῦ νοῦ, μήπως ὅμως παράλληλα εἶναι καί μία βασανιστική του ἥττα, εἰδικά μετά τή Χιροσίμα, πού «γνώρισε ἐπί τέλους τήν ἀμαρτία», μέ τή σημασία τοῦ σφάλματος καί τῆς ἠθικῆς πτώσεως, ὅπως εἶπε ὁ σοφός Oppenheimer; ποτέ ὁ ἄνθρωπος δέν πλησίασε τόσο πολύ στό μεταίχμιο τοῦ πλήρους ἀφανισμοῦ ὅσο σήμερα, εἶναι ἄμοιρη εὐθύνης ἡ ἐπιστήμη γί' αὐτόν τόν κίνδυνο ἢ μήπως ἡ ἴδια, μαζί μέ τό διάχυτο θετικιστικό πνεῦμα, ἀφαιρώντας ἀπό τόν ἄνθρωπο τή γόνιμη αἴσθηση τοῦ ἀπορεῖν καί ἐνοφθαλμίζοντάς τον μέ μία ἐφησυχαστική νωθρότητα τόν ἔχει μεταβάλλει, συννεπικουρούμενη κι ἀπό τούς κάθε λογῆς ἐραστές τῆς ἐξουσίας, σέ τηλεκατευθυνόμενο μεριμνοαμέριμνο ὄν, ἀργό καί ἀνίκανο καί γιά στοιχειώδεις ἀκόμη σκέψεις κι ἀντίδρασεις;

ὁ νοῦς, δύναμη μεγάλη, μήπως τελικά στρέφεται, ὅπως τό δημιουργημά του, ἡ μηχανή, ἐναντίον τοῦ ἀνθρώπου; μήπως, ἀντί νά ὠφελεῖ τόν ἄνθρωπο, ἐπωφελεῖται, διαρκῶς ἀπ' αὐτόν μέ τίς διάφορες μορφές, στίς ὁποῖες παρουσιάζεται κάθε φορά ὀργανωμένος: κοινωνία, κράτος, μηχανή, μηχανισμός; εἶναι τυχαία καί ἐπιφανειακή ἡ συγγένεια μ η χ α ν ἦ ς καὶ μ η χ α ν ι σ μ ο ὺ ἢ μήπως ἡ υἱοθέτηση τοῦ τρόπου λειτουργίας τῆς μηχανῆς ἀπό τό μηχανισμό, κοινωνικό, κρατικό, πολιτικό, κομματικό — πρέπει νά ἐξαιρέσουμε, πρὸς τό παρόν τουλάχιστον, ὅπωςδήποτε τόν ἐρωτικό μηχανισμό! — εἶναι μία ἀδήριτη ἀνάγκη, κι ἂν δέν εἶναι διαφορετικά, ποιός καθορίζει τό εἶδος καί τήν ἀναγκαιότητα τῆς ἀνάγκης; ἢ μέ πρόφαση τήν ὅποιαδήποτε ἀνάγκη στραγγαλίζεται ὁ συγκεκριμένος, γιά νά εἰσπράττει ὁ ἀφηρημένος, ὅπως λέει ὁ ποιητής; θά κατανοήσει ποτέ ὁ ἄνθρωπος καί ἰδίως ὁ ἐπιστήμων ὅτι καί ἀπό τήν ἐπιστήμη, πού εἶναι ἀγαθό, προέρχονται γιά τόν ἄνθρωπο συμφορές (ἀνθρώποισι κακά ἐξ ἀγαθῶν φύεται), ἂν ὁ ἄνθρωπος δέ γνωρίζει νά ποδηγετεῖ καί νά κυβερνᾷ τά ἀγαθὰ μέ σύνεση (ἐπὴν τις τὰγαθὰ μὴ 'πιστῆται ποδηγετεῖν μηδέ ὀχεῖν εὐπόρως);

ὁ Προμηθέας τοῦ Αἰσχύλου ἄλλα εὐαγγελίζεται, ὁ Ματθ ἐπίσης ἐπαγγέλλεται τή δική του ἀλήθεια γιά τό ρόλο καί τή δύναμη τῆς ἐπιστήμης καί γιά τήν ἀλήθεια γενικότερα, ὅπως καί ὁ Πλάτων ἀλλ' ἂν ἡ ἀλήθεια μοιάζει μέ τή γῆ, καί μόνο ἀπό κακή πρόθεση θά μποροῦσε αὐτό νά ἀμφισβητηθεῖ, τότε, ὅπως ὁ ἥλιος φωτίζοντας τή γῆ οὔτε ὀλόκληρη οὔτε ταυτοχρόνως τή φωτίζει καί πάντα ὑπάρχουν κάπου βαθιά μεσάνυχτα, πηχτό σκοτάδι, ἔτσι καί μέ τήν ἀλήθεια. ἐκτός ἐάν μέ τή λέξη αὐτή δέν ἐννοεῖται τίποτε ἄλλο παρά μία θεϊκή πλάνη, ἀληθεια, ὅποτε πρέπει νά ἐπιστρατεύσουμε τή μνήμη μας, γιά νά ἐντοπίσουμε τό σημεῖο τῆς πλάνης, ἀφοῦ ὡς γνωστόν ἡ ἀ-λήθ-εια, ἑλληνιστί πλέον, προϋποθέτει ἀφ' ἑνός μέν τή λήθη καί μοχθηρή διαλεκτική μνήμης, ἀφ' ἑτέρου δέ, ὡς ἀ-λάθ-εια πλέον, προϋποθέτει καί τό λάθος, ὅταν φρικιᾷ ἡ λήθη καί θάλλει τό λάθος, τότε ριγᾷ ἡ μνήμη καί τίκτεται ἡ ἀλήθεια, ὄχι πλέον ὡς ἀ-λήθ-εια ἢ ἀ-λάθ-εια, ἀλλὰ ὡς ἀ λ ἦ θ ε ι α, μέ τό ἀνάλογο παράστημα, τό ἑλληνικό.

ἂν ὅλα τά πράγματα γίνονταν καπνός, εἰ πάντα τά ὄντα καπνός γένοιτο, θά μπορούσαμε κατὰ τόν Ἡράκλειτο νά τά διακρίνουμε μέ τή μύτη, τήν ὄσφρηση, ῥῖνες ἂν διαγνοῖεν. ἐπειδή ὅμως ὁ καπνός προϋποθέτει φωτιά, παίζει κάποιο ρόλο καί ὁ κεραυνός, γιατί εἶναι αὐτός πού κρατάει τό δοιάκι, πού οἰακίζει, καί ἐρε-

θίζει τό μάτι. ή ὄραση λοιπόν συνεργεῖ μέ τήν ὄσφρηση στή γνώση τοῦ κόσμου καί τό ἴδιο πράττουν βέβαια ὅλες οἱ αἰσθήσεις βοηθώντας τό *τ α λ α ί π ω ρ ο μ υ α λ ό*· θά ἦταν πολύ ὀδυνηρό νά φανταστεῖ ὁ ἄνθρωπος, γι' αὐτό ἄλλωστε καί δέν τό φαντάζεται, ὅτι θά μπορούσε ὅλη του ή γνώση νά ἀπορρέει ἀπό μία μόνο αἴσθηση, τή γεύση ἔστω, γιατί τότε δύσκολα θά ξεχώριζε τόν ἑαυτό του ἀπό μία ὑπερτροφική ἀμοιβάδα. μήπως καί δέ συμβαίνει κάτι τέτοιο, ἀφοῦ στά καθ' ἡμᾶς τό μάτι δέν εἶναι ἀπλῶς ὄργανο ὀράσεως, ἀλλά καί λήψεως τροφῆς καί μάλιστα ἀδηφάγο: τόν, τήν ἐφαγε μέ τά μάτια!, ἀκούγεται συνήθως καί ἀσκεῖται συνηθέστερα. γνώση λοιπόν μονομερῆς καί ἀποψη μονομερῆς, καί μάλιστα γιά τήν ἀλήθεια, μόνο σέ εὐνουχισμό μπορεῖ νά ὀδηγήσει, καθιστώντας τήν ἄλλωστε καί μή ἀποδοτική, ἄν καί σκοπός τῆς ἀλήθειας δέν εἶναι νά ἀποδίδει, οὔτε κἄν λογαριασμό, ἀλλά νά *ἰ σ ο - ρ ο π ε ἰ* καί ἰσορροπώντας νά *ἐ ξ - ἰ σ ο ρ ο π ε ἰ* τήν ὕβριν τοῦ ἀνθρώπου. κάτι ξέρανε βέβαια οἱ Ἕλληνες, πολέμιοι τῆς μονομέρειας, γιά τή γενναία δύναμη τῶν *δισσῶν λόγων* καί τῆς ἀντιλογικῆς τέχνης.

γιά νά γυρίσει λοιπόν ὁ ἥλιος ἢ καί ὁ μύλος τῆς ἀλήθειας στό βαθμό πού αὐτό εἶναι δυνατό, γιατί δέν εἶναι πάντα, δέ θέλει μόνο δουλειά πολλή, ἀλλά καί ἀπό πολλούς καί δέν ἐπαρκεῖ ή ἀλήθεια μερικῶν, πού, ὅση σοφία καί νά ἐμπεριέχει, μόνο ἀπλή προσέγγιση μπορεῖ νά εἶναι τῆς ἀλήθειας. εἶναι γι' αὐτό νά ἀπορεῖ κανεῖς, πῶς ἄνθρωποι σοφοί, ὅπως ὁ Πλάτων καί ὁ Marx, διεκδίκησαν γιά τόν ἑαυτό τους τήν ἀλήθεια καί μάλιστα ἀπολύτως καί προσωποπαγῶς. εἶναι δέ περισσότερο κατακριτέοι, γιατί καί οἱ δύο ἤξεραν, σάν ἄριστοι γινῶστες τῆς φιλοσοφίας τοῦ Δημόκριτου, ὅτι στήν πραγματικότητα δέ γνωρίζουμε τίποτα, στό βυθό βρίσκεται ή ἀλήθεια (*ἐτεῆ οὐδέν ἴδμεν ἐν βυθῶ γάρ ή ἀλήθεια*). στό βυθό λοιπόν, ὅπου λανθάνει, ἐκεῖ θάλλει ή ἀλήθεια καί ὅσο τήν προσπελάζουμε, τόσο πιό ἀπροσπέλαστη γίνεται, ὅπως ἀκριβῶς ὁ ὀρίζοντας, δέν πρέπει ἐπίσης νά παρασιωπηθεῖ ὅτι ή προσέγγισή της δέ γίνεται μέ δανεικές αἰσθήσεις, μέ *μ ι σ θ ω μ ἔ ν α* αὐτιά καί μάτια, ἀλλά μέ μέγιστο ἀτομικό κίνδυνο καί μάλιστα ἐκδορᾶς, ἀλλαγῆς δηλ. δέρματος, καί ἀφυπνίσεως ὑπό νέο πρόσωπο, ὁ εὐαγγελισμός ἀπόλυτων ἀληθειῶν ἀπό τους δύο σοφούς μπορεῖ νά ἀποδοθεῖ μόνο στήν ἰερό μανία τους νά σώσουν, καθένας μέ τόν τρόπο του, τόν ἄνθρωπο.³

---

³ Ὁ Marx, ἀντιστρέφοντας τήν ἰδεαλιστική διαλεκτική τοῦ Hegel καί «στήνοντάς τήν μέ τό κεφάλι πάνω καί τά πόδια κάτω», ἀποκατέστησε στά νεότερα χρόνια, ὅπως ὁ Πλάτων στήν ἀρχαιότητα, τή σχέση *συνειδέναι* καί *εἶναι*, τήν ἐνότητα *σκοπεῖν* καί *πράττειν*, μετατρέποντας τή φιλοσοφία ἀπό ὄργανο γνώσης τοῦ κόσμου σέ ὄργανο μεταβολῆς του. Ἐνῶ ὅμως στά πρώιμα ἔργα του ή διαλεκτική διατηρεῖ τή μορφή ἐνότητας *εἶναι* καί *συνειδέναι*, ἀργότερα μέτατρέπεται ἀπό τόν ἴδιο τό Marx σέ μέθοδο μονιστικοῦ ντετερμινισμού γιά τήν ἀποκάλυψη τῆς ἀπόλυτης ἀλήθειας. Ἡ μετατροπή αὐτή δέν ὀφείλεται μόνο στήν ἀπορρόφηση τοῦ Marx ἀπό τήν ἐπαναστατική δράση καί τά προβλήματα τοῦ πολιτικοῦ ἀγώνα, ἀλλά καί στό ὅτι ὁ ἴδιος «μετά ἀπό τή διάγνωση τῆς ἀρρώστιας τῆς ἐποχῆς του προχωρεῖ πρὸς τήν ἐγχείρηση, θυσιάζοντας τήν κριτική φιλοσοφία στό ὄνειρο τοῦ Rousseau».

Καί εἶναι ὁ ἴδιος ὁ Marx πού, ἐνῶ ἀρχικά εἶχε γράψει φράσεις ὅπως αὐτές: «ὁ κομμουνισμός θέλει μέ βίαιο τρόπο νά ἰσοπεδώσει τό ἀτομικό ταλέντο» ἢ «ὁ ἀκόμα πολύ βάνανσος καί ἀπερίσκεπτος κομμουνισμός ἀρνεῖται παντοῦ τήν προσωπικότητα τοῦ ἀνθρώπου» καί ἄλλες ἀνάλογες, ἀργότερα, σά γνήσιος μαθητής τοῦ Hegel, πού ἔβλεπε στήν *ἄ ρ ν η σ η* τήν κινητήρια

δύναμη της ιστορικής εξέλιξης, πράγμα δυσεπαληθεύσιμο, φτάνει, νικημένος και από τό όνειρο του Rousseau και όνειρευόμενος κι ό ίδιος έναν ουτοπικό ανθρωπισμό, σέ σκέψεις όπως ή ακόλουθη: «ό κομμουνισμός είναι τό λυμένο αίνιγμα της ιστορίας και έχει την επίγνωση ότι αποτελεί τή λύση του αινίγματος», πού ήχει ως ύβρις, μέ τή σημασία πού έχει ή λέξη στην αρχαία τραγωδία, ως απελευθέρωση δηλ. της αλαζονείας, της ακρότητας. Ό ίδιος θεωρούσε δυνατή την επικράτηση ενός απόλυτου ανθρωπισμού αγνοώντας ή μάλλον θεωρώντας, έξ αιτίας των έσχατολογικών του τάσεων, έξαλείψιμα μερικά βασικά ανθρώπινα έλαττώματα, αποδίδοντας τα στην άλλοτρίωση του ανθρώπου.

Φαίνεται όμως ότι οι πράξεις του ανθρώπου, έξουσιαστικές και μή, ασκούνται, όπως θά έλεγε κι ό Θουκυδίδης, *ύπό δέους, τιμής και ώφελίας*, και ότι τά κίνητρα αυτά συνιστούν καθοριστικά στοιχεία συμπεριφοράς, όπως διαπιστώνεται εύκολότατα, σέ όλο τό φάσμα των ανθρώπινων σχέσεων, από τό στάδιο της βαρβαρότητας ως σήμερα, σέ όλόκληρη δηλ. την προϊστορία, και σ' ένα τμήμα της ιστορίας βέβαια κατά την απότοκη συλλογιστική της αλαζονικής άποψης του Engels, ότι μέ τό σοσιαλισμό ή ανθρωπότητα εισέρχεται στο στάδιο της ιστορίας της, ενώ ή προηγούμενη ζωή της αποτελεί την προϊστορία.

Οί φιλόσοφοι συνήθως αγνοούν αυτό πού μένει στους ποιητές νά γνωρίζουν, ότι στον άνθρωπο ύπάρχει πόθος και για την άτερπίν, τή δυστυχία, ότι ή εύτυχία πού διαρκεί μία όλόκληρη ζωή είναι ύπερβολική θεϊκή εύνοια (*έν δέ τω βίω τέρας έστιν, ει τις εντύχηκε διά βίου*) και γι' αυτό αδύνατη, ότι ή εύτυχία και ή δυστυχία είναι ζεύγος ισόμοιρο, όπως τό σκοτάδι και τό φως (*σκότω φάος αντίμοιρον*), ότι ή διαρκής τροπή των πραγμάτων, ή εις τουναντίον μεταβολή, είναι σύνηθες στη ζωή των ανθρώπων. Ό Σοφοκλής μάλιστα γνώριζε, περισσότερο ίσως από όλους, ότι ό άνθρωπος

*σοφόν τί τό μηχανόεν
τέχνας ύπέρ έλπίδ' έχων
τότε μέν κακόν, άλλοτ' έπ' έσθλόν έρπει*

ύπό δέους, τιμής και ώφέλιος, για νά μήν ξεχάσουμε και τό Θουκυδίδη.

Ο Marx προτίμησε τόν Προμηθέα από τόν Οιδιποδα, παρ' όλο πού ό πρώτος έπαίρεται ή απλώς ύπερηφανεύεται ότι στους ανθρώπους, κοντά στις άλλες εύεργεσίες πού όντως προσέφερε, και τυφλάς κατώκισεν έλπίδας. Μέ τόν Προμηθέα γεννιέται βέβαια ό άνθρωπος, μ' αυτόν άρχισε τό πέραςμά του από τό βασίλειο της ανάγκης στο βασίλειο της ελευθερίας, πού αποτελεί και τό όνειρο του Marx για τό απρόβλεπτο μέλλον, ενώ στην πραγματικότητα υπήρξε ληξιπρόθεσμο γραμμάτιο του άπώτατου παρελθόντος: *γ ε ν ν ι ε τ α ι* λοιπόν ό άνθρωπος, τό πρίν νήπιος, μέ τόν Προμηθέα, αλλά πορεύεται μέ τόν Οιδιποδα, πού στον φανερό πόθο του για τή γνώση της αλήθειας (*δει μέ σαφώς έκμαθειν*), τόν ύποκινούσε ένας λανθάνων και αδυσώπητος δαίμων προς τή δυστυχία του, αφού ή αποκάλυψη της αλήθειας, πού επεδίωξε έμμανώς, του χάρισε *πρεσβύτερον έτι κακού κακόν*, κακό χειρότερο κι απ' τό ίδιο τό κακό, μεταβάλλοντάς τον από *τύραννον* (βασιλιά) σέ *πλανήτην* (αλήτη), *ταλαιπωρον και απόπτολιν* (έξόριστο).

Στή βροτών φιλότητα του αρχαίου Προμηθέα και στο *φιλάνθρωπον* του νεότερου, όπως όνομάστηκε ό Marx, όφείλει ό άνθρωπος, όπως και στην πανουργία της Πανδώρας, την ανανέωση της έλπίδας, γνωστή άλλωστε κι από το *Θ ε ι ο Δ ρ ά μ α*, τό θάνατο και την άνάσταση του *Θ ν ή σ κ ο ν τ ο ς θ ε ο υ*, τόσο οικείο στις αρχαίες θρησκείες της Ανατολικής Μεσογείου και στο Χριστιανισμό, ακόμα και σήμερα. Ό άνθρωπος όπωσδήποτε πρέπει και δέ θά κουραστεί νά έλπίζει, αλλά και δέν επιτρέπεται νά έλπίζει περισσότερο απ' όσο του επιτρέπουν οι δυνάμεις του, δηλ. ανθρώπινα — *θνητά γάρ χρή τόν θνητόν φρονείν*. Ο Marx, δέσμιος της ιδέας της προόδου, τόσο κοινής τό 19ο αιώνα, όσο και του δικού του ή μάλλον του δανεικού όνειρου από τό Rousseau, ακριβώς αυτό για τό όποιο δοξάστηκε, την κατάργηση της μεταφυσικής, την επανέφερε πλαγιοδρομώντας και εύαγγελιζόμενος έναν απόλυτο, ουτοπικό ανθρωπισμό κι έναν επίγειο παράδεισο.

ή μανιχαϊστική διαίρεση τοῦ καλοῦ καί τοῦ κακοῦ δέν προσιδίαζε στήν ἑλλη- νική σκέψη, πολύ ἐξοικειωμένη μέ τήν ἄποψη ὅτι ἡ πηγὴ τῶν ἀγαθῶν καί τῶν κακῶν εἶναι ἡ ἴδια (ἀφ' ὧν ἡμῖν τὰγαθα γίνεταί, ἀπό τῶν αὐτῶν τούτων καί τὰ κακά), ὅτι το καλό καί το κακό εἶναι ὄψεις τοῦ ἴδιου πράγματος, ὁμοίως τό ἀγαθό καί τό δεινό, ὅπως τό νερό (ὔδωρ βαθύ εἰς πολλά χρήσιμον καί δαῦτε κακόν κίνδυνος γάρ ἀποπνιγῆναι...) ἢ ὅπως ἡ θάλασσα (ὔδωρ καθαρῶτατον καὶ μιαρῶτατον, ἰχθῦσι μὲν πότιμον καί σωτήριον, ἀνθρώποις δέ ἄποτον καί ὀλέθριον), ὅτι ἡ νόσος καί ἡ υγεία, ὁ λιμός κι ὁ κορεσμός, ὁ κάματος καί ἡ ἀνάπαυση, ἡ χαρά κι ἡ δυστυχία ἀντλοῦν ἀπό τήν ἴδια πηγὴ (ὄπου τό τέρπον καί τό πημαῖνον φύει), ὑπάρχουν κατά ζεύγη καὶ ποτέ μόνα τους, ὅτι δέν εἶναι ὅλα αὐτά ἀπαραιτήτως καλά, εἶναι ὅμως ἀναγκαῖα ἢ μᾶλλον γίνονται ἀνερώτητα, ὅτι ἀλληλοευεργετοῦνται γονιμοποιούμενα, ὅτι ὑπάρχει καί πόθος, πολλές φορές καί πάθος, γιά τή δυστυχία, πού τό ἀγνοοῦν βέβαια οἱ φιλόσοφοι, ὄχι ὅμως οἱ ποιητές μέ προεξάρχοντα τό Σοφοκλῆ, καί ὅτι αὐτό τέλος πάντων εἶναι ἡ τ ρ α γ ω δ ί α, ἡ βαθύτερη σύλληψη τοῦ ἀνθρώπου, ἢ εἰς τὸναντίον μεταβολή, τό πῶς αὐτή ἡ μεταβολή τῶν πραττομένων στά ἀντίθετά τους μποροῦσε νά εἶναι ἀναπαράστασις εὐδαιμονίας, αὐτό μόνο ὁ Ἀριστοτέλης τό ἤξερε, ἐνῶ ἄλλοι ἀπλῶς τό ὑποψιάζονται, αὐτή λοι-

---

Ὁ ἐπίγειος παράδεισος ὑπῆρξε πραγματικότητα στό ἀπώτατο παρελθόν —εἶναι γνωστός ἄλλωστε καί ὁ τόπος! — κι ὁποῖος στό μέλλον ὄνειρεύεται τό παρελθόν εἶναι τουλάχιστον ρομαντικός. Ἐπιστροφή λοιπόν στόν παρελθόντα παράδεισο ἢ πορεία πρὸς τόν μέλλοντα δέν εἶναι τίποτε ἄλλο παρά νόστος στήν καταγωγική κατάσταση τοῦ ἀνθρώπου, σέ μία κατάσταση ἀ μ ν η σ ί α ς καί ἀνυπαξίας του ὡς ἀνθρωπίνου ὄντος, πολύ προγενέστερη βέβαια τῆς Βαβέλ. Ἀπλούστερα αὐτό σημαίνει ἐπιστροφή στό βασίλειο τῆς ἀνάγκης, τότε πού ὁ ἀνθρώπος δέν εἶχε ἀκόμα πέσει ἀπό τόν οὐρανὸ στή γῆ ἢ δέν εἶχε ὑψώσει τόν οὐρανὸ στόν οὐρανὸ, δέν εἶχε δηλ. ἀλλοτριώσει τήν τυφλὴν ἐλπίδα του καί ἡ φύση φρόντιζε γι' αὐτόν, ὅπως γιά τὰ πετεινά καί γιά τὰ ἐρπετά τῆς βέβαια! Ἀφοῦ ὁ ἀνθρώπος πραγματοποίησε τήν ὑπέρβαση τοῦ βασιλείου τῆς ἀνάγκης καί ἔκανε τό ἄλμα στό βασίλειο τῆς ἐλευθερίας — αὐτό συνιστᾷ ἄλλωστε καί τή ληξιαρχικὴ πράξη γεννήσεως του ὡς ἀνθρώπου — καί ἐτέχθη ἔτσι καί τήκεται ὡς τὰ σήμερα, ἡ πορεία του πρὸς ἀναζήτηση τοῦ παραδείσου, αὐτός ὁ ν ὀ σ τ ο ς, ἂν δέν εἶναι ν ὀ σ ο ς, ἀνάγκη δηλ. β α θ ὑ τ α τ η, μεταφυσική, εἶναι τουλάχιστον σύμπτωμα νόσου, τῆ θεραπείας τῆς ὁποίας ἔχει ἀναλάβει μᾶλλον ἢ ποίηση, *ποίησις δευτέρα βέβαια, μίμησις πράξεως*, πού διορθώνοντας τὰ λάθη τῆς πρώτης ποιήσεως ἢ ἀκόμα καί τοῦ Θεοῦ, κατὰ τόν ποιητὴ, ἀποτελεῖ τόν μόνον τρόπο «οἰκίσεως τῆς γῆς ἀπό τόν ἀνθρώπο» (Holderlin).

Ἐνας νέος λοιπόν ἀνθρωπισμός, ριζοσπαστικός, ὅπως φιλοδοξεῖ νά εἶναι ὁ μαρξικός, πρέπει νά πιάνει τὰ πράγματα ἀπό τή ρίζα τους καί «ρίζα γιά τόν ἀνθρώπο εἶναι ὁ ἴδιος ὁ ἀνθρώπος», ὅπως πίστευε κι ὁ ἴδιος ὁ Marx. Πρέπει νά προσαρμοσθεῖ στίς δυνατότητες καί τή φύση τοῦ ἀνθρώπου καί νά λάβει ὑπ' ὄψιν του ὅτι ὁ ἀνθρώπος ἀποτελεῖ ὄν μεγαλειῶδες, ἀλλά κι ἐκτροματικό, ὅτι μεταβάλλεται, ἀλλ' ὅτι εἶναι καί δεδομένος — ἀγνοοῦμε βέβαια σέ πόσο ποσοστό — ὅτι εἶναι τ ρ α γ ι κ ὸ ς κ α ἰ ε ὕ θ ρ υ π τ ο ς καί ὄχι τό ἀφηρημένο ὑποκείμενο καί ἀποκύημα τῆς ἐπίνοιας ὁποιοῦδήποτε σοφοῦ, καί τοῦ πῶς μεγάλου ἀκόμα. Ἀλλιῶς διατρέχει τόν κίνδυνο, ὁ νέος ἀνθρωπισμός, νά προστεθεῖ ὡς νέον δεινόν καί μέγα στά τόσα ἄλλα δεινά τοῦ ἀνθρώπου.

πόν ή ελληνική σκέψη· τά άλλα είναι απόψεις ανθρώπων, καλών ένδεχομένως ή όπωσδήποτε, πνευματικά έννουχισμένων όμως, γιατί χαίρουν στην περιχαράκωση τής μονομέρειας άγνοώντας τον έλλοχεύοντα κίνδυνο, πού έντάσσονται, συντάσσονται, θητεύουν, πολλοί άνιδιοτελώς, στην ιδιοτέλεια και την ύστεροβουλία τών άλλων, τών πολιτικών οίωνοσκοπών, και στίς άπαιτήσεις τής κοινωνίας, του κράτους, τής θρησκείας ή τής αναγκαιότητας, πού άποτελοϋσε και άποτελεϊ τό π ι σ τ ε ύ ω τών δούλων και τ ό άλλοθι τών τυράννων.

σκέψεις, όπως αυτές, ήχουν απόλυτα, σε ύφος προφητικό και άφοριστικό· γιατί όμως όχι, όταν τό άφοριστικό ύφος, μολονότι πολλοί τό άφορίζουν, «άποτελεϊ τόν έλάχιστο συμβιβασμό μέ τή γραφή και την έλάχιστη προδοσία τής σιωπής»; ποιός δέν κυνηγάει άλλωστε, κυνηγάει άπλώς, τό απόλυτο, όχι σαν τέρμα, αλλά έφαλτήριο για την υπέρβαση του πραγματικού; ή μονόπλευρη όμως επικράτησή του συνιστά μέγιστο κίνδυνο, γιατί έτσι εκκολάπτεται ή πανούκλα του φασισμού σε όλο της τό μεγαλειό.

είναι όμως ή αγάπη, ή ευαισθησία νά έχεις ακούσει τόν τριγμό του σπόρου πού φυτρώνει, νά έχεις συντροφεύσει την άμυγδαλιά στην προσπάθειά της νά αρθρώσει τή λαλιά της, νά άνθίσει έννοώ, είναι ή έξοικείωση μέ τή γλώσσα και τίς διαλέκτους τών πουλιών, νά θέλεις τό όνειρο αλιάνιστο σαν όλόγιομο φεγγάρι, είναι κι αυτός ό Mozart, πού, καθώς άφηνα, όπως ό κλέφτης στό χιόνι, αυτά τά λίγα ίχνη στό χαρτί, μέ μάγευε ώρες πολλές μέ τό άμήχανον κάλλος τών ήχων του την άκοήν όψιν ποιών, σαν άλλος Όμηρος, είναι και ή μελαγχολία — έτσι δένει τό έργο — πώς νά περιορίσω την ψυχή μου στά στενά όρια του νοϋ, του σχετικού, του μή απόλυτου, όταν ή ίδια εκτίθεται διαρκώς «στό αγιάζι τών λειμώνων»; άλλωστε στον κόσμο τής μαγείας τί σημαίνει απόλυτο, σχετικό, λογικό; Οί έννοιες αυτές είναι ποσοτικές κυρίως, δημιουργήματα ή καλύτερα έργαλεία κυριαρχίας άποτρόπαια, πού έγώ συνειδητά άρνούμαι νά χρησιμοποιήσω.

στή διάρκεια τής μακράς μας συνάφειας προσπάθησα νά σās παρουσιάσω τίς όψεις του γνωστού σας κόσμου, τή φανερή φενάκη και τό μεγαλειό του, χωρίς νά έπηρεάσω άμεσα τουλάχιστον καμμία σας άπόφαση ή έπιλογή. λέξεις χιλιοειπωμένες, ξεπαρθενεμένες: αλήθεια, δικαιοσύνη, αξιοπρέπεια, ήθος, έλευθερία, κυρίως αυτή για την όποία τρέφω ένα πάθος ασίγαστο, τίς έντυσα μέ τό πραγματικό τους, επικίνδυνο ένδυμα, νά ήχουν, σ' αυτή την έποχή τής ψευδοευημερίας και τής θεομηνίας τών μετρίων, σά σήματα κινδύνου, όπως ήχει σ' αυτιά του πρωτόγονου ό ήχος του ταμπούρλου μέσα στην ζούγκλα, γιατί είχαν γίνει άγνωριστες από την καθημερινή τους εκπόρνευση· τίς έντυσα έτσι, νά έχουν παράστημα στα δικά σας τουλάχιστον μάτια όχι από ύποχρέωση, αλλά από βαθύτατη, έσωτερική, οικείαν ανάγκην, την ανάγκη ενός ανθρώπου πού άγνοεί την ύπαρξη τής ύπολογιστικής μηχανής στίς ανθρώπινες σχέσεις, από την άνιδιοτέλεια αυτή άνάβρουζε ή ιερή όρεξη, πολλές φορές ή ιερή όργή, νά μιλάω για τή δικαιοσύνη, έστω κι αν θεωρείται μεγαλοπρεπής ευήθεια, άλλότριον αγαθόν, οικεία δέ ζημία, την αξιοπρέπεια, την έλευθερία όλων και κυρίως αυτών πού διαφωνούν, τών ανθρώπων του μικρού αριθμού, του δυϊκού ή και του ένικου άκόμη — δυσεπίτευκτο ή συνοχή του πλήθους και του όγκου· ή ιερή όργή νά μιλάω για επανάσταση, πού, μόνο αν εισχωρήσει στα μύχια της ανθρώπινης ψυχής, αν γίνει μουσική και ρυθμός, λόγος

μουσική κεκραμένος, θά επιτύχει, καί ὄχι γιά τίς ἐπαναστάσεις τῶν κομματικῶν παρα- συναγωγῶν, γιά ἀπόλυτά δηλ. ἐλεγχόμενες ἀντιδράσεις καί τῶν πλέον στοιχειωδῶν, ἐνστικτώδων ὁρμῶν τοῦ ἀνθρώπου καί γιά ἀπόλυτη καταστολή καί τῶν ἀπλουστέρων ἐκφραστικῶν του χειρονομιῶν.

μιά ἐποχή μηχανικῆς τελεολογίας, ὅπως ἡ δική μας, χωρίς δράματα, παράγο- ντας κατά μίμηση τῆς μηχανῆς δύναμη καί ὄχι ἀξίες, διαπράττει τό ἔγκλημα νά μήν ἀνέχεται οὐτοπίες, νά μήν ἀνέχεται τή μνήμη παρά μόνο τῶν ἀριθμομηχανῶν, ξεχνῶ- ντας ὅτι ἡ λήθη τῶν ἰδίων κακῶν γεννᾷ τό θράσος· μιά τέτοια ἐποχή ὕβρεως, ἐνῶ δέν εἶναι ἱκανή γιά καμμία ἀληθινή ἐπανάσταση - ἡ μηχανή «ἐπαναστατεῖ», δηλ. ἐξελίσσε- ται, μηχανικά σχεδόν ἤ στό μέλλον ἴσως καί διαλεκτικά· ἀφοῦ μᾶς μοιάζει, γιατί νά μή μᾶς μιμηθεῖ! - ἐνῶ λοιπόν δέν εἶναι ἱκανή γιά ἀληθινή ἐπανάσταση, παρά τήν ἐπανα- στατική λεκτική της εὐωχία, εἶναι ἀποδεδειγμένως ἱκανότατη καί τό ἔχει κατορθώσει νά κάνει τελείως ἀγνώριστες μέσω τῶν ποικίλων μηχανισμῶν καί τίς ἐπαναστάσεις πού προηγήθηκαν.

ἐπανάσταση ἄλλωστε καί μηχανισμός κάθε εἴδους εἶναι ἔννοιες ἀντιφατικές, ὄχι γιατί ὁ μηχανισμός εἶναι βέβαια *π ε ρ ι τ τ ὁ ς* — κάθε ἐπανάσταση χρειάζεται τό μηχανισμό της - ἀλλά διότι ὁ μηχανισμός, δημεύοντας τίς πρωτοβουλίες τῶν πολιτῶν ἢ τῶν μαζῶν, γιά νά μήν ξεφύγουμε ἐντελῶς ἀπό τήν πολιτική γλώσσα τοῦ συρμοῦ, καί ἀπο- σπώντας τό ἐνδιαφέρον τους ἀπό τά πραγματικά τους ἐνδιαφέροντα, ὑποκαθιστᾷ στό τέλος τήν ἐπανάσταση κάνοντας τήν ἴδια *π ε ρ ι τ τ ἡ*.

ἐκεῖνο πού μπορεῖ νά σταθεῖ παρήγορη ἀρωγή στόν ἀνθρώπο εἶναι ἡ βιολογική αἰσιοδοξία, παρά τή σχετική της ἑτερονομία, καί ὄχι ἡ πολιτική καί λογική τῶν εὐνού- χων. ἀρμοδιότερος ἔχει ὑπαινιχθεῖ τό πρωτάκουστο, ὅτι χρειάζονται πιστοποιητικά ἐρωτικῶν καί ὄχι κοινωνικῶν φρονημάτων! εἶναι τυχαῖο τό γεγονός ὅτι τίς πιό σπου- δαῖες, τίς πιό ἀνθρώπινες στόν ἀνθρώπο δυνάμεις, τήν ποίηση, σέ ὅλο της τό φάσμα, καί τόν Ἑρῶτα οἱ πάσης φύσεως ἐκτρομακτικοί, ἐνστολοι καί μή ἔθνοπατέρες, τά βλέ- πουν πάντοτε μέ δυσπιστία, ἐνῶ ἐκεῖ κάποτε ὅλοι θύουν ἢ ἀσελοῦν; οἱ Ἕλληνες καί οἱ πρωτόγονοι λαοί, πού εἶχαν καί νοῦν καί ἦθος, εἶχαν θεοποιήσει τόν Ἑρῶτα,⁴ ὅσο γιά

---

⁴ Ὁ Ἑρῶς, γιός τοῦ θεοῦ Πόρου καί τῆς ἐπαίτιδος Πενίας, δέν κληρονόμησε μόνο τη στέρηση, ἀλλά καί τήν ἐπίνοια γιά ἀντιμετώπιση δυσκολιῶν καί ἱκανοποίηση ἀναγκῶν (ἀ-πορία, εὐ-πορία), τήν ἐνεργό ὁρμή πρὸς ἐκεῖνο πού στερεῖται καί πρὸς τό ὅποιο ὠθεῖται, ὄχι γιά νά τό ἀπο- κτήσει ὡς κάτι ἀλλότριον, ἀλλά γιά νά τό ἀνακτήσει ὡς συγγενές, οἰκεῖον. *Ἡνίοχος ψυχῆς*, λοιπόν, ὠθεῖται πρὸς τό ἀγαθόν, *αἰσχει γάρ οὐκ ἔπεστιν ἔρως* — Πλάτωνος *Συμπόσιον* 197 b (στό ἄσχημο δέν κατοικεῖ ἔρως), καί συζευγνύει σέ στιγμές μέθης, *μανίας*, τό θνητό μέ τό ἀθάνατο.

Πρῶτον ἀπό ὅλους τούς θεούς τόν ἔφερε στό φῶς ἡ *δαίμων Γένεσις* (Παρμενίδης Fr. 13) καί, *ζωοδότης* ὁ ἴδιος, *ἀπαντᾷ ξυνέμειξεν* φέροντας στο φῶς τό ἴδιο τό γένος τῶν ἀθανάτων. *Ποιητής* ὄντας ἔχει ἐγγενή σχέση καί μέ τήν ποίηση βέβαια, ἀφοῦ *πᾶς ποιητής γίνεταί, κᾶν ἄμουσος ἢ τό πρίν, οὐ ἄν Ἑρῶς ἄψηται* — *Συμπόσιον* 196 e (καθένας ποιητής γίνεται, ξένη κι ἄν τοῦ ἦταν πρίν ἢ Μούσα, σάν τόν ἐγγίσει ὁ Ἑρῶς). Θεότητα μεγάλη στούς πρωτόγονους λαούς καί στούς Ἕλληνες — οἱ Θεσπιεῖς μάλιστα τιμοῦσαν τόν Ἑρῶτα περισσότερο ἀπό τούς ἄλλους θεούς καί γιόρταζαν τά πενταετηρικά *Ἑρώτια* ἢ *Ἑρωτίδια* μέ μουσικούς καί γυμνικούς ἀγῶνες — δαμάζοντας ἀκόμα καί τά φυσικά στοιχεῖα (*πελάγει δέ γαλήνην, νηνεμίαν, ἀνέμων κοίτην*), ἀντι- μετωπίζεται σήμερα ἀπό κάθε πίστη, ἀπό τό Χριστιανισμό ὡς τό Μαρξισμό, μέ καχυποψία καί ἐχθρότητα, ὅπως λέει κι ὁ ποιητής. Τήν ἴδια μοῖρα ἔχει σχεδόν καί ἡ ποίηση ὑπό τήν εὐρεία της ἔννοια καί ὡς μόνος τρόπος «οἰκίσεώς τῆς γῆς», ὅπως ἔχει ἦδη προαναφερθεῖ, καί ὄχι ὡς πρωινό μεγαλυτάριο στίς ἀνάγκες τῆς καθημερινῆς μόδας καί τά ἀπορρίμματά της, ὡς ἐπενδυτικό δηλ. καί ἀναλώσιμο ἀγαθό.

τήν ποιήσῃ καί τήν ὑπόληψή τῆς ἀρκεῖ ἢ ὑπόμνηση τοῦ δελφικοῦ χρησιμοῦ πρὸς τό δολοφόνο τοῦ ποιητῆ Ἀρχίλοχου, τόν Καλώνδα τό Νάξιο, ὅταν ζήτησε ἐξιλέωση ἀπό τό μαντεῖο, νά ἀπομακρυνθῆ ἀπό τό ναό, γιατί σκότωσε ὑπηρέτη τῶν Μουσῶν: *Μουσῶν θεράποντα κατέκτανες· ἔξιθι νηοῦ.*

Οἱ νεότευκτοὶ τύραννοὶ ὅμως, ὅπου γῆς, καί μέ τήν τραγική τους σκευή, τῆ θεατρική τους δηλ. στολή, καί χωρίς αὐτή, εὐήμεροῦν μόνο ἀφοῦ φιμώσουν τήν ἐλευθερία τῆς ποιητικῆς φωνῆς, οἱ εὐφυέστεροὶ δέ μεταξύ τους ἀπογομῶνουν τήν ἐκρηκτική της δύναμη ἐπενδύοντάς την καί ἐπιτρέποντάς της νά ἐκδίδεται καί νά κυκλοφορεῖ καί στά γῆπεδα ἀκόμα, γιατί ἔτσι, ὡς κοινωνικό ἢ μᾶλλον οικονομικό ἀγαθό, ἐλέγχεται καί καλύτερα καί δέν ἀποτελεῖ λῶβην τῆς τῶν ἀκουόντων διανοίας.

Ὁ ποιητής, ἀπό τήν μέχρι τώρα πορεία τῆς ἀνθρωπότητας, ἔχει σχεδόν προφητικά συμβουλεύσει νά μήν περιμένουμε τίποτα ἀπό τήν ἐπιστήμη καί τήν πολιτική, γιατί «ὁ νεότευκτος κόσμος εἶναι ὁ πῖο παλαιός, ἀλλ' ἀνάποδος». βαρὺς ἀφορισμός, ἀμφισβητήσιμος ὅμως; καί κάποιος ἄλλος, προφανῶς ἀστεῖζόμενος, χωρίς αὐτό νά εἶναι καί ἀπολύτως βέβαιο, θεωρεῖ τίς ἐπαναστάσεις πρόβλημα τοῦ παρελθόντος, εἰσηγεῖται ὅμως νά τίς θυμηθοῦμε ἀπαραιτήτως! τί ἄλλωστε μπορεῖ νά εἶναι ἐπανάσταση, ἂν μή ἡ διαρκῆς ἀφύπνιση τῆς εὐαισθησίας; καί πῶς κατορθώνεται διαρκέστερα καί βαθύτερα ἢ ἐγκαθίδρυση στήν ψυχή τῶν ἀνθρώπων ἑνός ἐσωτερικοῦ πολιτεύματος μέ βασικούς του ὄρους τήν τοῦ σώματος ἀρμονίαν καί τήν ψυχῆς συμφωνίαν παρὰ μέσω ποιήσεως καί μουσικῆς; ὑπόσχεται κανεῖς σήμερα νέους ἤχους, ὄχι βόμβους, νέα ἀκούσματα, νέους ρυθμούς, μουσικούς δηλαδή τρόπους, ἐπομένως καί πολιτικούς νόμους, γιά νά θυμηθοῦμε λίγο καί τόν Πλάτωνα;⁵

οἱ σκέψεις αὐτές ἐνδέχεται νά θεωρηθοῦν ἀπό τόν ἀνυποψίαστο καπνός καί φλυαρία ὡς μάθημα μή τιμῆν ἢ κέρδος φέρον καί δέν ἀποκλείεται, στή σημερινή ἐμποροπανήγυρη τῶν ιδεῶν, ὅπου ἡ ἐπιτυχία ἐξαρτᾶται μόνο ἀπό τή διακίνησή τους μέσω

---

⁵ Εἶδος γάρ καινόν μουσικῆς μεταβάλλειν εὐλαβητέον ὡς ἐν ὄλῳ κινδυνεύοντα· οὐδαμοῦ γάρ κινοῦνται μουσικῆς τρόποι ἀνευ πολιτικῶν νόμων τῶν μεγίστων, ὡς φησί τε Δάμων καί ἐγώ πείθομαι. (Γιατί πρέπει μέ μεγάλη εὐλάβεια ν' ἀποφεύγουμε κάθε νέα ἀλλαγὴ στό εἶδος τῆς μουσικῆς, ἐπειδὴ διατρέχουμε τόν κίνδυνο νά χάσουμε τό πᾶν διότι πουθενά δέν ἀλλάζουν οἱ τρόποι μουσικῆς χωρίς μαζί νά κλονισθοῦν καί οἱ σπουδαιότεροὶ πολιτικοὶ νόμοι — Πλάτωνος Πολιτεία 424 c).

Ὁ Πλάτων δεχόταν ἀκόμα ὅτι, ὅπως ἡ εὐνομία γίνεται κτῆμα μέσω τῆς μουσικῆς (εὐνομίαν διὰ μουσικῆς εἰσδέχονται — Πολιτεία 425 a), ἔτσι καί ἡ παρανομία, πού, «ἀφοῦ σπιτωθεῖ σιγά-σιγά μία φορά, ὑποσκάπτει ἀθόρυβα, ὅπως τό νερό, τό χαρακτήρα καί τίς συνήθειες, ξεσπᾶ ἀργότερα, σά φουντώσει, στίς συναλλαγές καί στή συνέχεια, μέ μεγάλη ἀσέλγεια, στους νόμους καί τήν πολιτεία, ἀναποδογυρίζοντας στό τέλος τά πάντα, καί ἰδιῶτες καί κράτος» (κατά μικρόν εἰσοικισαμένη ἡρεμα ὑπορρεῖ πρὸς τά ἦθη καί τά ἐπιτηδεύματα· ἐκ δέ τούτων εἰς τά πρὸς ἀλλήλους συμβόλαια μειζων ἐκβαίνει, ἐκ δέ δὴ τῶν συμβολαίων ἔρχεται ἐπὶ τούς νόμους καί πολιτείας σύν πολλῇ ἀσελγείᾳ, ἕως ἂν τελευτῶσα πάντα ἰδίᾳ καί δημοσίᾳ ἀνατρέψη - Πολιτεία 424 d-e). Γ' αὐτό καί ἔλεγε ὅτι ἡ ἀκρόπολη, τό φρούριο, ἢ ἄμυνα ἑνός λαοῦ θεμελιώνεται στή σωστή μουσική παιδεία (τό δὴ φυλακτήριον ἐνταῦθα πού οἰκοδομητέον..., ἐν μουσικῇ — Πολιτεία 424 d), γιά τό λόγο, ὅπως ὑποπτεύομαι, ὅτι ἡ μουσική, μέσω τοῦ ρυθμοῦ καί τῆς ἀρμονίας, ἀποκαθιστᾶ μεταξύ τῶν μελῶν μίας κοινότητος ὁμοψυχία καί ἀλληλεγγύη βαθιά καί ἀκατάλυτη, πού ὁ λόγος, τό λάλον ὕδωρ τῆς Ψυχῆς, τήν ὑπονομεύει ὡς ἐκφραστῆς συμφερόντων μετα-βαλλομένων καί ἐλεγεξίμων.

τῶν ιδεολογικῶν πρατηρίων τοῦ συρμοῦ, δέν ἀποκλείεται αὐτές οἱ σκέψεις νά παρεξηγηθοῦν καί νά θεωρηθοῦν πράγματι καπνός καί φλυαρία· ὁ μ ω ς ὅλα τὰ ὑπόλοιπα εἶναι ζητήματα σκοπίμου καί πρακτικοῦ, δηλαδή ἀποτελεσματικοῦ χειρισμοῦ ἀνθρώπων καί ἐπιτυχίας νέων «ἄθλων» καί ἀθλιότητων, ζοῦμε ἄλλωστε σέ μία ἀθλητική κοινωνία καί σέ μία τρόπον τινά ἐσταυλισμένη οἰκονομία· ὅλα τὰ ἄλλα ἔχουν ἤδη μ ε τ α μ ο ρ φ ὡ σ ε ι τόν κόσμον παρὰ μ ο ρ φ ὡ ν ο ν τ ἄ ς τον καί γιά τή διαπίστωση τῆς τερατικής τοῦ παραμορφώσεως δέ χρειάζεται μ ι ἄ μ α τ ι ἄ, ἀρκεῖ καί μισή!

Οἱ σκέψεις ἀκολουθοῦν πολλές φορές, ἀνεξάρτητα ἀπό τίς προθέσεις τοῦ δημιουργοῦ τους, δικό τους δρόμο καί μοῦ φαίνεται ὅτι ὁ σύντομος αὐτός λόγος κινδυνεύει νά μετατραπεῖ σέ Διακήρυξη μουσικῶν, ἐρωτικῶν καί πολιτικῶν δικαιωμάτων, δικαιωμάτων δηλ. ἐ ξ ο ι κ ε ι ὡ σ ε ω ς τοῦ ἀνθρώπινου στόν ἄνθρωπο! ὁ ἐνθουσιασμός ξεστρατίζει τόν ἄνθρωπο, τόν συνέχει ὅμως, τοῦ δίνει πυρήνα, μόνο πού δέ διαρκεῖ· ὄντας ἄνθρωπος τῆς διάρκειας, μέ πάθος νηφάλιο καί ἐναντίον τῶν ὑποθηκῶν, ἀκόμα καί εἰς ἐμαυτόν, θά κάνω, πρίν τελειώσω, λίγο χρήση τῆς ποίησης:

ἦταρ ἕνα κεράσι καὶ μέσσα
 -ουκ πῶ νὰ νὰ τὸ μῖμον λὰρξη ὅτῃ
 κούττει. μέσ στὸ κουκούττει
 -ἀπ λῶκ λῶσφξη λῶμ πῶσορθ
 νω στὴν κεραεῖα μεγάλωναν
 -ἀτῖοκ πρῶμ λῶμ .ἀλυσοπ οὐδ
 χετκαν στὰ μάτια - καὶ εἶπε
 πῶξ ἰσκ ἀξῶφ»: ἰλυσοπ πῶξ ὅτ
 τὸ ἄλλο πουλί: «τραγούδα». 6

⁶ Το σύντομο καὶ αὐταρκές ποίημα διαβάζεται βουστροφηδόν, χωρὶς αὐτὸ νά σημαίνει καί παραποίησή του. Ἡ παραποίηση εἶναι ἐπιτρεπτή στίς στολές κάθε εἴδους, στίς ιδεολογικές ἐνδείκνυται ἀπαραιτήτως, συνιστώντας μάλιστα καί στοιχειώδη, δημιουργική, π ο ι η τ ι κ ῆ πράξη· παρατηρεῖται συχνά-πυκνά καί στήν ἱστορία, ἐνῶ προσιδιάζει στήν πολιτική, ὅπου ἀνακαλύπτει τὸ πρόσωπό της καί ἀ π ο κ α λ Ὑ π τ ο ν τ ἄ ς το συνιστᾷ θεμελιώδη ὄρο ὑπάρξεως καί ἐπιτυχίας της. Ἀπόδειξη ὅτι «ἐνῶ ὅλες οἱ τέχνες ἔχουν δώσει ἀριστουργήματα, ἡ πολιτική ἔχει δώσει τερατογενέσεις». Στήν πολιτική ἡ παραποίηση γίνεται στή σύλληψη τῶν πράξεων, δηλ. στήν πρόθεση, ἐπομένως στήν ἰδιοτέλεια.

Ἡ πολιτική, ὡς τέχνη τῆς παραποιήσεως, εἶναι καί π α ρ α π ο ἰ ῆ σ η, ἀνατρεπτική της ποιήσεως, ἡ ἴδια — ἡ πρόθεση παρὰ πρέπει νά ἐκληφθεῖ ἐδῶ μέ τή σημασία πού ἔχει στίς λέξεις π α ρ α - σ Ὑ ν τ α γ μ α, π α ρ ἄ - κ ρ ἄ τ ο ς.

Ὁ Πλάτων, μέγας ποιητής ὁ ἴδιος, ὑπῆρξε ἐν τούτοις καί σφοδρὸς πολέμιος τῆς ποιήσεως, διότι θεωροῦσε τόν ἀγῶνα τῆς ἠθικῆς τελειώσεως, τὴν ἠθικὴ ἀνοιξη τοῦ ἀνθρώπου, σπουδαιότε-

τό τραγούδι λοιπόν νά μή λείψει, γιατί ὅποιον σωπαίνει τόν ἀφανίζει ἡ σιωπή, ἡ ἀνοιξη πού δέ φέραμε, αὐτό εἶναι τό παράπονο τῶν χελιδονιῶν, ἡ ἀγνότητα, δέν ἔρχεται χωρίς τραγούδι, οἱ ἀρχαῖοι κι ὁ λαός εἶχαν καί κάλαντα γιά τόν ἐρχομό τῆς ἀνοιξέως, τὰ χελιδονίσματα ἐμεῖς οἱ νεότεροι γινόμαστε ὁλοένα καί περισσότερο ἀπειρόκαλοι καί ἄμουσοι κι ἐκεῖ ἐλλοχεύει ὁ κίνδυνος τῆς ἀπελπισίας καί τοῦ ἀφανισμοῦ. χωρίς τραγούδι ὁ ἄνθρωπος παθαίνει ὅ,τι παθαίνουν τά πουλιά: «πεθαίνουν πρὶν ἀπό τά φτερά τους», χρειάζεται ἀντίσταση σέ ὅποιονδήποτε προσπαθήσει νά σᾶς κόψει τά φτερά καί τό τραγούδι, σέ ὅποιαδήποτε Ἱερά Ἐξέταση! εἶναι ἤδη γνωστό ὅτι ἐν μουσικῇ εἶναι τήν τροφήν, ὅτι ἡ μουσική καί ὁ χορός ἡ θοποιοῦν, εἶναι ὁ κυριότερος μοχλός τοῦ ἠθους – αὐτά οἱ ἀρχαῖοι.⁷ μέ τό τραγούδι ἡ καλοσύνη, ἡ εὐγένεια, ἡ ἀγάπη, ἡ ἀλληλεγγύη, τά αἰσθήματα, τό ἀνθρώπινο στόν ἄνθρωπο τρέχει μέ ταχύτητα μεγαλύτερη ἐκείνης τοῦ φωτός. τί σημασία ἔχει ἄλλωστε ἡ ταχύτητα τοῦ φωτός μπροστά στήν ταχύτητα τῶν αἰσθημάτων;

πρέπει ὁ ἄνθρωπος νά μάθει νά πολιτεύεται καί μέ τά ἀσημάνα, τά ἀσύλληπτα, γιατί αὐτά συνεχουν τά σημαντικά καί τά ἀπτά, ἀποτελώντας τό οἰκεῖο τους περιβάλλον, μά πῶς, ὅταν ἔξω καρδοκεῖ ἡ «ἀρχη τῆς πραγματικότητας» μέ τίς δικές της ἀπαιτήσεις, τίς δικές της παγίδες, τά δικά της δολώματα, τίς ἀλήθειες καί τά ψεύδη της, καί τά δύο κατασκευασμένα, μέ τούς δικούς της ρυθμούς,⁸ δέν εἶναι βέ-

---

ρο καί ἀπό τόν πλοῦτο καί τή δόξα καί τά ἀξιώματα καί τήν ἴδια τήν ποίηση {Πολιτεία 608 b) καί εὔρισκε στή δικαιοσύνη ὅλες τίς ἀρετές ἐνσωματωμένες (ἐν δέ δικαιοσύνη συλλήβδην πᾶσα ἀρετή)· ἐπειδή ἦταν βέβαιος ὅτι ἡ ποίηση, ἀπευθυνόμενη στά συναισθήματα, ἀντί νά τά ἀφήνει νά ξεραθοῦν, τά ποτίζει καί τά ἀναπτύσσει καί παραδίνει σ' αὐτά κάθε ἐξουσία ἐπάνω μας, ἀντί νά τά ἐξουσιάζουμε ἐμεῖς, γιά νά γινόμαστε καλύτεροι καί εὐτυχέστεροι ἀπό χειρότεροι καί ἀθλιότεροι (τρέφει γάρ ταῦτα ἄρδουσα, δέον ἀνχμεῖν, καί ἄρχοντα ἡμῖν καθίστησι, δέον ἄρχεσθαι αὐτά, ἵνα βελτίους τέ καί εὐδαιμονέστεροι ἀντί χειρόνων καί ἀθλιωτέρων γινώμεθα — Πολιτεία 606 d)· ἐπειδή πίστευε ὅτι ὁ μιμητικός ποιητής ἰδρύει στήν ψυχή τοῦ καθενός κακήν πολιτείαν καί εἰδωλα εἰδωλοποιεῖ, μένοντας πολύ μακριά ἀπό τήν ἀλήθεια, ἐπέλεξε τή μή παραποίησιν τῆς πολιτικῆς καί γι' αὐτό ἐξόριζε τούς ποιητές, ἀκόμα καί τόν Ὅμηρο, ἀναζητώντας μέ μανία τό «ἀγαθόν» καί «ἀληθές», νοσταλγώντας ἔτσι τήν ἐπικράτηση καί ἐπιβολή τῆς μονομέρειας, πού συνιστᾶ καταγωγική πράξη ἀκρωτηριασμοῦ τοῦ ἀνθρώπου ὡς ἀνθρωπίνου ὄντος.

Ἐπειδή λοιπόν στήν ποίηση εἶναι ἀνεπίτρεπτη ἡ παραποίηση,

στήν ἀγορά της βρίσκεις Νομοθέτας
πού δέν γελᾷ κανένας τυχοδιώκτης,

γιά τή βουστροφηδόν ἀνάγνωση ζητήθηκε καί δόθηκε ἡ ἀδεια τοῦ ποιητῆ μέ τήν ὑποψία ὅτι ἡ ἀνάγνωση γίνεται ἔτσι μετ' ἐμπόδιων καί ἀποβαίνει περισσότερο ἐρεθιστική.

⁷ ...τούτων ἔνεκα κυριωτάτη ἐν μουσικῇ τροφή, ὅτι μάλιστα καταδύεται εἰς το ἐντός τῆς ψυχῆς ὁ τε ρυθμός καί ἡ ἄρμονία, καί ἐρρωμενέστατα ἀπτεται αὐτῆς φέροντα τήν εὐσχημοσύνην, καί ποιεῖ εὐσχήμονα, ἐάν τις ὀρθῶς τραφῇ, εἰ δε μή, τούναντίον – Πολιτεία 401 α (...Γι' αὐτούς τούς λόγους εἶναι το κυριώτερο μέρος τῆς ἀνατροφῆς ἡ μουσική, ἐπειδή ὁ ρυθμός καί ἡ ἄρμονία διαπερνοῦν ὡς τά κατάβαθα τήν ψυχή καί τήν ἐξουσιάζουν πλήρως μ' ὅλη τους τή δύναμη, καί φέρουν μαζί τους τήν ὁμορφιά, καί τήν κάνουν ὁμορφη, ἄν εἶναι ὀρθός ὁ τρόπος ἀνατροφῆς, εἰδεμή το ἀντίθετο).

⁸ Τήν «ἀρχή τῆς πραγματικότητας» (Realitätsprinzip) τήν ἔβλεπε ὁ Freud ὡς τήν τάση προσαρ-

βαία άγνωστα όλα αυτά, αλλά γιατί θά πρέπει διαρκώς ό άνθρωπος νά δέχεται καί στό δικό του χώρο, τόν άτομικό, τόν επίπεδο τρόπο ζωής πού έπιβάλλει ή πραγματικότητα; δέ θά πρέπει, άν θέλει ν' αλλάξει ή ζωή, ν' αλλάξει τή δική του τουλάχιστον ζωή, νά νικήσει τόν έαυτό του, νίκη άλλωστε διόλου άμελητέα; μήπως όλα αυτά δέν αποτελούν παρά πρόφαση τής δικής μας άβουλίας, ένα ανακουφιστικό άλλοθι, φταΐνε πάντα οί άλλοι, τό άλλο, ποτέ έμείς; μήπως έτσι ναρκοθετούμε μόνοι μας τόν μέσα μάς ήλιο; δέ θά πρέπει ν' αξιοποιήσει ό άνθρωπος τό τόσο ανεξάντλητο λατομείο, πού είναι ή ψυχή του, σκάβοντας όχι μόνο μέ άξίνες, αλλά καί μέ τά νύχια του; τό σώμα καί ή ψυχή αποτελούν τό άμεσότερο, τό πιό οικείο σύμπαν, όπου βρίσκονται όλοι οί κώδικες τής ευτυχίας του καί άδημονούν γιά τήν άποκρυπτογραφηση. δέ θά τήν άποτολμήσει; πώς; μά μέ τό νυχτέρι, τόν πόνο, τή χαρά, τό δάκρυ, έστω καί τό άναίτιο, γιατί όχι καί μέ τό δάκρυ - έδω έκλαιγε ή Έκάβη καί ή Νιόβη, πού έπρεπε νά τούς είχαν στερέψει τά δάκρυα, γιατί είναι άφανιστική ή φύση τής συμφοράς - καί νά τό αφήνει άφοβα νά κυλάει, γιατί τό δάκρυ πού κυλάει - τί άλλο είναι ή τέχνη;- καί ακριβώς γι' αυτό, προλαμβάνει καί τήν πτώση του καί του άνθρώπου τήν πτώση!

πρέπει νά μάθει ό άνθρωπος αυτό τουλάχιστον πού ξέρουν τά χελιδόνια, ότι ή άνοιξη άπ' αυτόν έξαρτάται καί νά προσπαθήσει νά τή φέρει μέ τή χαρά τής δημιουργίας καί τήν ώριμότητα του πόνου, αλλάως πώς θ' αντιμετώπισει τίς κατηγορίες τους; μά γιά χελιδόνια θά μιλάμε τώρα; μέ συγχωρείτε χελιδόνια μου! οί Ινδιάνοι ξέρανε άπό τά παραμύθια τους ότι ό άνθρωπος, χωρίς τή συντροφιά των πουλιών καί των άλλων ζώων, γίνεται ό ίδιος ζώο. μήπως όμως χωρίς τά ζώα, τά πουλιά καί τά λουλούδια χάνεται κι ό ρυθμός στή φύση, τή γνωστή μας, άλλ' άγνωρίστη φύση; καί χωρίς τή φύση πώς πορεύεται ό άνθρωπος, μέ κομμένα γόνατα, άνάπηρος άπλώς ή έκτρωματικός; γιά άπαντήσεις βέβαια σέ τέτοια έρωτήματα ή μάλλον αίνήματα χρειάζεται άλλου είδους μύηση, γιατί ή σχολική είναι άπαρηγόρητα έλλιπής.

μογής του άνθρώπου στίς άδυσώπητες βιοτικές ανάγκες καί περιορισμούς τής κοινωνίας, ως έξαναγκασμό του σέ καταπίεση γιά τό συμφέρον τής συμβιώσεως καί επιβιώσεως. Ο άνθρωπος όμως, έξ αιτίας ενός δεδομένου συστήματος ένστικτωδών παρορμήσεων, κυριαρχείται άπό τήν «άρχή τής ήδονής» (Lustprinzip), τήν άπεριορίστη ροπή προς τήν ευχάριστη λύση των έντάσεων, τήν άνώδυνη πλήρωση των άναγκών. Οί όρμές έτσι άνθίστανται στήν άναστολή τής ίκανοποίησης τους, στήν «έ ξ ι δ α ν ί κ ε υ σ ή» τους (Sublimierung), ένω ό πολιτισμός, όντας προϊόν τής «έ ξ ι δ α ν ί κ ε υ σ ε ω ς» των όρμών, προϋποθέτει τή δυσφορία, τήν άτερπίν του Δημόκριτου, τήν καταπίεσή τους.

Τή διαμόρφωση του ψυχισμού του άνθρώπου, τήν εξέλιξη ή μάλλον άνέλιξη του, τήν έβλεπε ό Freud ως μία διαρκή σύγκρουση αυτών των δύο αρχών καί μάλιστα ως ύποταγή τής «αρχής τής ήδονής». Μόνο μέσω αυτής τής καταπιεστικής μεταβολής των όρμών, πού συνιστά ό,τι λέγεται άλλοτρίωση του άνθρώπου άπό τήν ίδια του τή φύση, μέσω αυτού του άκρωτηριασμού, γίνεται ό άνθρωπος όν κοινωνικό, όρέγεται καί μπορεί νά επικοινωνεί μέ τούς άλλους, γιατί ό μη δυνάμενος κοινωνείν ή μηδέν δεόμενος δι' αυτόρκειαν, ούθέν μέρος πόλεως, ώστε ή θηρίον ή θεός -Αριστοτέλους Πολιτικά, Α 1253 a 12. Η κοινωνικότητα λοιπόν του άνθρώπου βάλλει στό έδαφος τής άνελευθερίας. Έτσι, κατά τόν Freud, όσο προοδεύει ό πολιτισμός, «όσο γίνεται ισχυρότερος ό μηχανισμός γιά τήν άνάπτυξη καί τήν ίκανοποίηση των κοινωνικών άναγκών, τόσο βαρύτερες είναι οί θυσίες, πού πρέπει νά έπιβάλλει στά άτομα, γιά νά διαφυλάξει τήν άπαιτούμενη όρμεμφυτική δομή».

9

ὁ θεσμός τοῦ σχολείου, ἐκτός τοῦ ὅτι σήμερα ἔχει σχεδόν ἀποβεῖ δημόσιος κίνδυνος — ὅπως ὑπαινίσσεται πλέον ἀρμόδιος, κάπως ὑπερβολικά ἴσως — ἀφοῦ σά μάγος μετατρέπει τόσο χρυσάφι σέ κάρβουνο, πράγμα ἀνεπίτρεπτο σέ μία τόσο μικρή χώρα, ὁ θεσμός τοῦ σχολείου δέν ἐπαρκεῖ, ἢ ἀνεπάρκειά του δέν ὀφείλεται στήν ἔλλειψη ὑλικῶν πόρων, γιατί εἶναι ἐμφανής καί ἀναμφισβήτητη καί σέ χῶρες μέ ἀφθονία πόρων καί μέσων, ἀλλά θά πρέπει ν' ἀποδοθεῖ στή γενικότερη κρίση τῶν κοινωνικῶν καί ἠθικῶν ἀξιῶν, σέ κρίση βαθιά του σημερινοῦ πολιτισμοῦ, κι ἂν ἀκόμα τό σχολεῖο λειτουργοῦσε «ἐπαναστατικά», δηλ. ἀποδοτικά, γιατί δυστυχῶς τόσο πολύ συρρικνώθηκε ἡ σημασία τῆς λέξεως, ὥστε νά σημαίνει σήμερα μόνο αὐτό, καί πάλι δέ θά ἐπαρκοῦσε, γιατί οὕτως ἢ ἄλλως προσφέρει γνώσεις περισσότερο καί ὄχι γνώση.

ἡ παρεχόμενη γνώση, ἀσπόνδυλη καί ὠφελιμιστική, ἐπικεντρώνεται στήν αὐξηση τῶν τυπικῶν προσόντων, πού εἶναι ἀμφίβολο ἂν τελικά ἀποτελοῦν προσόν, καί

---

⁹ Ἡ φράση *Οὐδέν οἶδα* δέν ἀποτελεῖ μέρος τῆς περιώνυμης φράσης τοῦ ἀρχαίου σοφοῦ ἐν *οἶδα, ὅτι οὐδέν οἶδα*. Ὁ Σωκράτης εἶχε βέβαια, ὅπως κι ὁ τελευταῖος θνητός, ἀρκετές γνώσεις, ἀφοῦ γνώσεις διαθέτει καί ὁ πίθηκος ἀπό πρόνοια ἢ πανουργία τῆς φύσεως ἐνδεχομένως, δίνοντας ὁμοιόμορφες, ἀπλές, ἀλλά ἀποτελεσματικές, ὅσο γίνεται, λύσεις στά προβλήματα προσαρμογῆς του στή φύση. Ὁ Σωκράτης ὅμως γνώριζε καί κάτι περισσότερο ἀπό τήν ἀνακουφιστική γνώση τῶν ἄλλων, εἶχε ἐπίγνωση τῆς ἀγνοιάς του. Προσπαθοῦσε νά τήν ἐντοπίσει, γιά νά τήν ἐκτοπίσει, τουλάχιστον προσωρινά, προχωρώντας ἀπό κενό σέ κενό, ἀπό ἀπόρημα σέ ἀπόρημα, παρακάμπτοντας διαρκῶς τό στέρεο ἔδαφος τῆς βεβαιότητας καί ἀναζητώντας τήν ὀλισθηρότητα τῶν μεταιχιμίων. Ἀπόδειξε ὅτι στούς πλατωνικούς διαλόγους, ἐνῶ γίνεται λεπτομερέστατη ἐξέταση τῶν διαφόρων ἐρωτημάτων, δέ δίνεται ὅπωςδῆποτε καί κάποια λύση, ἔτσι πού τά ἐρωτήματα νά παραμένουν αὐτάρηκα καί νά περιμένουν ἐκ νέου τή διάτρηση τοῦ προστατευτικοῦ τους κελύφους. Ἡ διαπίστωση βέβαια τῆς ἀγνοίας δέν ἀποτελεῖ τό τέρμα, ἀλλά τό ἐφαλτήριο γιά κάθε πραγματική γνώση.

Ὁ Σωκράτης λοιπόν, πού γνώριζε ὅσα γνώριζαν καί οἱ ἄλλοι — εἶχε ἄλλωστε καί πρακτικές γνώσεις, ἀφοῦ ὑπῆρξε καί ἀνδριαντοποιός — καί κάτι ἀκόμα παραπάνω, τήν ἀγνοιά του, κατηγορήθηκε ὡς ἀγνωστικιστής ἀπό ἐκείνους, πού *οὐ γάρ οἶδασι ὄχι μόνο τί ποιοῦσι, ἀλλά καί τί λέγουσι*. Ἡ φράση γι' αὐτό της Ληκύθου σημαίνει *οὐδέν οἶδα*, ἔχοντας ἀμυδρή μόνο, ἀνιχνεύσιμη ὅμως σχέση μέ τήν παροιμιώδη φράση τοῦ σοφοῦ.

προσφέρεται ἀλλοῦ ἀναιμική, ἀλλοῦ πληθωριστική, σχεδόν παντοῦ ὅμως βλαπτική, μετατρέποντας τούς κοινωνούς ἀπό δυνάμει ὑποκείμενα σέ ἐνεργεία τηλεκατευθυνόμενα λειτουργικά ἐξαρτήματα, ὑψηλῆς ἐνδεχομένως ποιότητας, τοῦ κοινωνικοῦ ἐργοστασίου. ἡ φύση ἔτσι τῆς παιδείας, ἀντανακλώντας τή φύση τῆς δομῆς τῶν διαφόρων κοινωνιῶν ἢ μᾶλλον τῆς οἰκονομικῆς καί πολιτικῆς ἐξουσίας, βλέπει στόν ἄνθρωπο ἕνα ἐργαλεῖο μέ φωνή, ἕνα instrumentum vocale, μέχρι νά τοῦ γίνεи κι αὐτή βέβαια περιττή, γιά τό τελευταῖο καταβάλλεται, ὡς γνωστόν, εἰδική φροντίδα!

ἀντί νά ἀποτελεῖ ἐφαλτήριο γιά αὐθυπέμβαση, ὡς ἰδανικό τοῦ νέου ἀνθρώπου, καί νά εἶναι ὁλόκος ψυχῆς πρὸς τήν πολιτική καί ἠθική αὐτονομία, προετοιμάζει τούς κοινωνούς της γιά τήν ἀνώδυνη καί ἐλέγξιμη προσαρμογή καί ἀφομοίωσή τους ἀπό τον ἀπρόσωπο καί ἀφανιστικό ὄγκο, τό μαζοπολτό τῶν σημερινῶν κοινωνιῶν, μπολιάζοντάς τους μέ χρήσιμες μέν γνώσεις, κι αὐτό ὄχι πάντα, ἐπαγγελματικές καί μέ ἄκρατον ψεῦδος, ὅπως θά ἔλεγε κι ὁ Πλάτων, μέ γνήσια δηλ. ἄγνοια οὐσιαστικῶν πραγμάτων, ἀντί νά ἀσκεῖ πολύ τή σκέψη, ἐπιμένει στήν πολυμαθία (πολυνοῖην, οὐ πολυμαθίην ἀσκέειν), ἂν καί εἶναι γνωστό ὅτι ἡ πολυμαθία δέ βοηθαίει τή σκέψη (πολυμαθίη νόον οὐ διδάσκει).

θά μποροῦσε ἡ παιδεία νά εἶναι ἕνας κάλλιστος στέφανος κι ἕνας δεύτερος ἥλιος, ἥλιος ἕτερος, γιά τόν ἄνθρωπο, νά ἀλλάξει τόν κόσμο τοῦ κοινωνοῦ της (ἀμειψικοσμίη), νά δημιουργήσει μέσω αὐτῆς τῆς ἀλλαγῆς ἀπό τή νεανική ἀπλαστή φύση μία νέα (καί γάρ ἡ διδαχή μεταρυσμοῖ, μεταρυσμοῦσα δέ φυσιοποιεῖ), νά τοῦ φωτίσει τήν ψυχή, ἀλλά γι' αὐτό θά ἔπρεπε νά καταγίνεται μέ τίς οὐσιαστικές ἀνάγκες τῶν νέων ἀνθρώπων καί ὄχι νά παρέχει ἀπλῶς γνώσεις, ἂν γίνεται κι αὐτό — γιὰτί δέ γίνεται παντοῦ — πού μπορεῖ, μερικές τουλάχιστον, νά ἀποκτήσει κανείς καί ἐκτός σχολείου, εἶμαι περιεργός νά μάθω σέ ποῖο σχολεῖο φοίτησε ὁ Μακρυγιάννης, γιά τόν Ὀμηροφικά δέ ρωτάω, γιὰτί αὐτός δέν προσφέρει γνώσεις, ἀλλά, ὑποκαθιστώντας τό θεό, παράγει τή γνώση καί τόν κόσμο μέ τό μόνο τρόπο πού ὁ κόσμος γίνεται κόσμιος, δηλ. τήν ποίηση.

οἱ σκέψεις βέβαια αὐτές δέν πρέπει νά ἐκληφθοῦν ὡς ἄρνηση τοῦ θεσμοῦ τοῦ σχολείου, τόν κίνδυνο τοῦ ὁποῖου τόν ὑφίσταται κανείς ἀναπόφευκτα, καί σήμερα μάλιστα, μέ τήν καθιέρωση τῆς ὑποχρεωτικῆς παιδείας, δι' εἰδικῶν νόμων καί μερίμνη τῆς πολιτείας, ἀλλά σημαίνουν ὅτι τό σχολεῖο πρέπει νά θέτει καί νά λύνει αἰνίγματα, τά αἰνίγματα τῆς κοινωνίας καί τῆς ζωῆς, τά διαρκή ἀπορήματα τῶν νέων ἀνθρώπων, καί ὄχι νά ἀπαιτεῖ μόνο, πού θυμίζει αἰσθημα ἐνοχῆς, τέλεια ἐκμάθηση τῶν τύπων τοῦ τόκου καί τῆς ὑφαιρέσεως, δηλ. ἀφαιρέσεως, τίνος πράγματος; αὐτό εἶναι αἰνίγμα ἀναπάντητο γιά τό σχολεῖο! τῶν τύπων τοῦ τόκου, καί νά ἐπρόκειτο περί τόκου ἐν τῷ καλῷ, γιά γέννα στήν ὁμορφιά, εἶχε καλῶς, ἀλλά πρόκειται περί τοῦ τόκου, καί σέ ἐποχή μάλιστα ὑπογεννητικότητας!, τοῦ κεφαλαίου, πού στρέφεται τελικά κατά τῆς κεφαλῆς, μετά τοῦ περιεχομένου της, τοῦ ἀνθρώπου. οἱ σκέψεις αὐτές πολύ ἀπέχουν ἀπό τό νά ἀποτελοῦν εἶδος ἀνοίκειας ἀλλοτριοπαραγμοσύνης, ἐπεμβάσεως δηλ. σέ ξένους χώρους ἀπλῶς σημαίνουν ὅτι τό πρόβλημα τῆς παιδείας ἐξακολουθεῖ νά ὑφίσταται καί μάλιστα ἀκέραιο.¹⁰

¹⁰ Τό κείμενο πού ἀναφέρεται στό θεσμό τοῦ σχολείου πρέπει νά διαβαστεῖ ἀνάποδα. Ἡ σκέψη, πού ὤθησε τόν γράφοντα σ' αὐτή τή σκέψη, εἶναι ἡ σκέψη τοῦ Δημοκριτοῦ ἐν βυθῷ ἢ ἀλήθεια. Πιστεύοντας ἀρχικῶς ὅτι, ἂν ἀναστραφεῖ ὁ βυθός, θά ἐπιπολάσει, θά ἐπιπλεύσει καί θά γίνεи ὄρατή ἢ ἀλήθεια, διαπίστωση μετά τό θαῦμα, τήν ἀναστροφή δηλ. τοῦ βυθοῦ, ὅτι ἡ ἀναποδιά ἔχει μία μονιμότητα σημαδιακή καί ὅτι σέ κάθε ἐπιφάνεια, ἀκόμα καί σέ μία κουταλιά νερό,

ἄν ἀνακουφιζόμενον μέ τήν ἀπλή καί ἀπλοϊκή σκέψη ὅτι ὁ ἄνθρωπος ἀρκεῖται, πιθανόν καί νά ἀρκεῖται, στό νά ζεῖ ὡς βιολογικό ὄν – ὄρος ἀπαραίτητος μέν, ὄχι ὅμως ἰκανός, ὅπως λένε οἱ μαθηματικοί – καί ὄχι ὡς ἀνθρώπινο, ὡς ὑπέρβαση δηλ. τοῦ βιολογικοῦ, ἄν ἀνακουφιζόμενον μ' αὐτή τή σκέψη καί δέ σᾶς ἐπεφύλασσα, τουλάχιστον στή φαντασία μου, ἕνα ρόλο καλύτερο ἐκείνου τοῦ ἀπλῶς ἐμβίου ὄντος, τοῦ φορέως βίου ἢ βίας - ἔχει ἄλλωστε προσφυῶς λεχθεῖ ὅτι ἡ βία εἶναι τό θηλυκό τοῦ βίος¹¹ - καί τοῦ θύματος τῆς βίας καί τῆς ἀναληγσί-

---

ἀφοῦ οἱ ἄνθρωποι πνίγονται!, λανθάνει ἔσαεῖ ἕνας βυθός, πού καί ἄν δέν εἶναι μελαμβαθής, συνέχει ὡστόσο καί ὕ π ο σ τ η ρ ἰ ζ ε ι τήν ἐπιφάνεια κάνοντάς την καί νά φαίνεται ὡς ἐ π ι - φ ἄ ν ε ι α!

Ἐπειδή ἄλλωστε, ὕστερα ἀπό σκέψη, συμφωνεῖ καί μέ τήν ἄλλη, ἐξ ἴσου σημαντική σκέψη, ἄλλου σοφοῦ, ἡ φύσις κρύπτεσθαι φιλεῖ, παρακαλεῖ τόν ἀναγνώστη, πού πρέπει μᾶλλον νά γίνει δύτης, νά ἐπιλέξει ὁ ἴδιος τόν τρόπο ἀναγνώσεως τοῦ σχετικοῦ κειμένου, νά τό διαβάσει ὅπως θέλει, ἀλλά καί νά τό θελήσει ὅπως πρέπει!

¹¹ Ἡ φύση, ἄν και ἀνολοκλήρωτη (το οὐδέτερο εἶναι το βίος· ὅποιος στο βίο χρησιμοποιεῖ βία, ἀποκτάει βίος), ἤχει ὡς εὐφυολόγημα, ἐνδεχομένως καί εὐτελές, ἀποτελεῖ ὅμως βαθύτατη καί τραγική διαπίστωση. Ἐνας βί-ος χωρίς βί-α θά ἦταν ἄνευρος, ἀ-β ἰ - ω τ ο ς, ἐκτός πού θα ὀδηγοῦσε τήν κοινωνία σέ λήθαργο. Θά ἀποτελοῦσε βέβαια ἀσυγχώρητη καί δόλια ἀπερισκεψία, ἰκανή μόνο γιά ἐλλοχεύοντες ἀ ρ χ ι - μ α ν τ ρ ἰ - τ ε ς, ἔνστολους ἢ μή, λαϊκούς ἢ ρασοφόρους, νά ἐκληφθεῖ ὅτι ἐκθειάζεται ἐδῶ ἡ βία – ὁ γράφων μάλιστα τή βδελύσσεται ὑπέρ πάντα ἄλλον καί τιμᾶ μέ σεβασμό τούς ἀρνητές τῆς· ἐπειδή ὅμως ἡ πραγματικότητα πραγματοποιεῖται συνήθως ἐρήμην τῶν προθέσεων καί τῶν ιδεῶν τῶν ἀνθρώπων (τό εἶχε διαπιστώσει ὁ Ἐπίκτητος συνιστώντας νά ἀλλάξουμε τίς ιδέες γιά τά πράγματα: *ταράσσει τοὺς ἀνθρώπους οὐ τά πράγματα, ἀλλά τά περὶ τῶν πραγμάτων δόγματα*, ἐνῶ ὁ Marx διατύπωσε διαμετρικά ἀντίθετη ἀποψη γιά τή δύναμη τῶν ιδεῶν καί τῆ βία, ἀμφίβολος ὅμως ἐπαληθευσιμότητας, γιατί τό χαρακτηριστικό τῆς βίας εἶναι ἡ οἰκουμενικότητά τῆς καί τό μυστικό τῆς ὅτι ἀνανεώνεται διαρκῶς σέ κάθε πραγματικότητα, ἔστω καί νέα πραγματικότητα, ἀκόμα καί μαρξιστική, ὡς ἐπαναστατική βεβαίως ἐδῶ), εὐκολα διαπιστώνεται ὅτι ὁ βίος τίκει ἀ ν ε ρ ὼ τ η τ α καί τῆ βία σέ ὅλη τῆς τήν πολυχρωμία, πολυμορφία καί ποικιλωνμία: λευκή, μαύρη, ὑλική, ἠθική, πνευματική, ψυχολογική, ἐπαναστατική..., ὅπως χτίζει καί τά τείχη, κι αὐτά ἀ ν ε π α ι σ θ ἦ τ ω ς, κατά τόν ποιητή.

Τῆ βία, ὅπως καί τόν πόλεμο, διδάσκαλο τῆς βίας, δέν τά προπαγανδίζει κανεῖς ἢ ἔστω λίγοι, πάντως πολύ λιγότεροι ἐκείνων, πού μάχονται γιά τήν εἰρήνη· ἐν τούτοις ἀποτελοῦν συγγνό καί καθημερινό ἐφιάλτη, ἐνῶ ἡ εἰρήνη, παρὰ τά ἐγκώμια τοῦ Ἀριστοφάνη καί τούς ἀγώνες τῶν ἀπλῶν ἀνθρώπων, ὅπου γῆς, ἀποτελεῖ δυστυχῶς ὄραμα δυσπρόσιτο, πού ἀπομακρύνεται ὀλοένα καί περισσότερο ἀπό τόν Ἀνθρώπινο ὀρίζοντα.

Ὁ Marx καί ὁ Engels ἐπιφυλάσσουν στή βία, τήν ἐπαναστατική ἐννοεῖται, καί ρόλο ἐμβρουλοῦ τῆς Ἐλευθερίας καί τῆς Ἀρμονίας, τῆς ἄρσεως δηλ. τῆς οικονομικῆς καί κοινωνικῆς ἀνισότητος καί τῆς ἐγκαθιδρύσεως μίας ἀταξικῆς κοινωνίας, κοινωνίας, κατά τά φαινόμενα, τῆς ἀνωνυμίας, ὅπου μόνο ἡ ἐξουσία θά εἶναι ἐπώνυμη καί θά ἀποτελεῖ ἀντικείμενο νομῆς καί καταχρήσεως ἀπό τους ὁμόρρυθμους ἐταίρους, ἐνῶ οἱ «πολίτες», ἐν ὀνόματι τῆς μονολιθικότητος, τῆς ὁμοφωνίας τοῦ κοιμητηρίου – ὑπαινιγμός τοῦ ἰδίου τοῦ Marx γιά τή μονολιθικότητα - θά εὐφημοῦν ἢ θά ἐπευφημοῦν, γνωρίζοντας «τί κούφια λόγια ἦτανε αὐτές οἱ βασιλεῖες», πάλι κατά τόν ποιητή.

Ἀλλά καί ὁ Πλάτων, σοφός μέγας καί Μονοφυσίτης τοῦ «ἀγαθοῦ» καί τοῦ «ἀληθοῦς», ἐξορίζοντας ἀπό τήν Πολιτεία του τούς ποιητές, χωρίς νά φεῖδεται καί αὐτοῦ τοῦ Ὀμήρου, χάρη στόν ὅποιο ὑπῆρξε καί ὁ ἴδιος καί οἱ Ἕλληνες, ὡς Ἕλληνες βεβαίως, διώχοντες τό ἐπιθυμητικόν καί τό θυμοειδές καί κρατώντας τό λογιστικόν, τό Λόγο, ᾧ δεῖ πειστέον, ἕως ἄν τις ἡμᾶς ἄλλω καλλίονι πείσῃ, ἐπεφύλασσε στό σύστημα τῆς διαπαιδαγωγικῆς του δικτατορίας σπουδαία θέ-

ση στή βία, ισοδύναμη εκείνης τῆς πειθοῦς. Ὀνειρευόταν, εὐτυχῶς πού μόνο τό ὄνειρευόταν, ἕνα πολίτευμα, στό ὁποῖο οἱ ἄνθρωποι δέν θά εἶχαν τίποτε δικό τους παρά μόνο τό σῶμα (*μηδέν ἴδιον ἐκτῆσθαι πλὴν τό σῶμα, τὰ δ' ἄλλα κοινά*), ἀκόμα καί τὰ μάτια καί τ' αὐτιά θά ἔπρεπε «νά βλέπουν καί νά ἀκοῦνε τὰ ἴδια πράγματα», δηλ. τίποτα. Ὀνειρευόταν καί ἀνεχόταν πολιτική δραστηριότητα κοιμητηρίου, καί ὅλα αὐτά θά ἐπιτυχάνονταν *πειθοῖ ἢ βία ἢ πειθοῖ τέ καί βία*, μέ ἀποτελεσματικότερα δηλ. ἐργαλεῖα πολιτικῆς πρακτικῆς.

Ἡ βία, ἅπαξ καί γεννηθεῖ, ἀναπαράγεται ἀπό τοῦ αὐτομάτου, ὅπως θά ἔλεγε κι ὁ Θουκυδίδης γιά τή φωτιά βέβαια, χωρίς ἐπιβήτορα, καί ἡ ὑπαρξή της θά προκαλεῖ πάντα τήν ἀρνησὴ της, ὅπως τό βέλος τήν ἀσπίδα. Ἡ ἐπιγενόμενη ὁμως βία, γιά νά ἄρει τήν προηγούμενη, πρέπει νά εἶναι περισσότερο ἀποτελεσματική, δηλ. β ι α ι ὁ τ ε ρ η. Ἡ ἀντιπαράταξη τῆς ἀγάπης στή βία τῆς βίας, παρ' ὅλες τίς ἀγαθές προθέσεις τῶν εἰσηγητῶν της, ἀπό τό Χριστό ὡς τόν Γκάντι, διαψεύστηκε οἰκτρότατα ἀπό τήν καθημερινή πραγματικότητα καί ἀπόδειξε γι' αὐτό ἡ οἰκουμηνικότητα καί ἡ κυριαρχία τῆς βίας: τό μέγιστο μέρος τῆς Οἰκουμένης εἶναι ντυμένο στό χακί, ἐνῶ τό ὑπόλοιπο στενάζει ὑπό ἄλλες, ποικιλώνυμες στολές. Τό κακό λοιπόν καταπολεμεῖται ἀπό τό μείζον κ α κ ὁ, τ ὁ χειρότερο, ἀδιάφορο ἂν αὐτό, τό χειρότερο, ἐμφανίζεται ὡς καλύτερο – εἶναι ὁ μόνος τρόπος νά παγιδεῦει τὰ θύματα τῆς βίας, ἀλλιῶς θά ἦταν καί ἀποκρουστικό καί ἀναποτελεσματικό. Ἔτσι ἐξηγεῖται τό ὅτι ἐπικρατεῖ, σέ συνοπτική βέβαια θεώρηση τοῦ κόσμου καί ὄχι μ ε ρ ι κ ῆ, πάντα τό χειρότερο, γιά τό ὁποῖο, λόγω ὑπερβολικῆς ἀδράνειας, μέ τή σημασία πού ἔχει ὁ ὅρος στή Φυσική ἐπιστήμη, ἀπαιτεῖται μεγαλύτερη δύναμη γιά νά ἐντοπισθεῖ καί νά ἐκτοπισθεῖ, δηλ. μείζον κακό...!

Ἡ παροιμιώδης φράση τοῦ ἀρχαίου Σπαρτιάτη βασιλιά ἀπόλωλεν, ὦ Ἡράκλεις, ἀνδρός ἀρετά (χάθηκε, Ἡρακλῆ, τοῦ ἄντρα ἢ παλικαροσύνη), ὅταν πρώτη φορά εἶδε καταπελτικό βέλος, παρακινεῖ τον γράφοντα στήν ἀκόλουθη σκέψη: ἡ ἀρετή, ἡ ἀνδρεία ἐν προκειμένῳ, ἀποσπᾶται ἀπό τόν φορέα της, τόν ἄνθρωπο, καί γίνεται ἐξάρτημα, μόριο τοῦ δημιουργήματος τῆς νοητικῆς του ἐπίνοιας. Τό ἴδιο συμβαίνει μᾶλλον καί μέ τήν ἠθική ἀρετή, εἰδικότερα σήμερα, πού τό εἶναι τοῦ ἀνθρώπου ἔχει ὑποκατασταθεῖ ἀπό τό ἔ χ ε ι ν, πού ὁ ἄνθρωπος εἶναι μόνο ὅταν ἔ χ ε ι, καί, ἐπειδή τείνει διαρκῶς νά ἔ χ ε ι καί μ ἄ λ ι σ τ α π ε ρ ι σ σ ὁ τ ε ρ α, δέν εἶναι ποτέ ἢ μᾶλλον εἶναι κλάσμα τοῦ ἑαυτοῦ του, δ ἔ ν ι σ ο ὕ τ α ι μέ τόν ἔ α υ τ ὁ του, εἶναι καί γίνεται μέρα μέ τή μέρα καί πῖ ο μ ι σ - ε ρ ὁ ς, ἀκρωτηριασμένος δηλ. ὡς προς τό οὐσιαστικότερο στοιχεῖο του, ἀλλά καί ἔ μ π λ ε ω ς μ ἰ σ - ο υ ς !

Αὐτό σημαίνει ὅτι μόνο ἡ παραίτηση τοῦ ἀνθρώπου ἀπό τὰ μηχανικά του δημιουργήματα, αὐτά πού τοῦ προσπορίζουν δύναμη ἀμήχανη τουλάχιστον, μπορεῖ νά ὀδηγήσει τήν ἀρετή, καί ὡς ἀνδρεία καί ὡς ἠθική πλήρωση, στά μέτρα του καί ὄχι στά μέτρα τῶν δυνατοτήτων του. Ὁ ἄνθρωπος ὁμως σεμνύνεται γιά τὰ δημιουργήματα καί τὰ ὄπλα του – τὰ ἐπιδεικνύει ἄλλωστε περήφανα στίς παρελάσεις!, καί δέν πρόκειται νά παραιτηθεῖ ποτέ ἀπ' αὐτά, ἀλλά θά τά χρησιμοποιοῦ ἐπιτείνοντας ἢ ἀλλάζοντας τίς μορφές τῆς βίας, ὅπως φαίνεται στίς ἔκρυθμες κυρίως καταστάσεις. Ἐκτός αὐτοῦ, τὰ ὄπλα του καλύπτουν καί ποικίλες ἄλλες ἀνάγκες ἐγγενεῖς καί ἀναπαλλοτρίωτες, καί ὡς ζῶου καί ὡς ἀνθρωπίνου ὄντος, δυστυχῶς.

Δεδομένου λοιπόν ὅτι ὁ βίος τίκτει τή βία, δεδομένης δηλ. τῆς μητρότητας τῆς βίας, ἀπορητέον πῶς τίκτεται ὁ βίος. Μήπως ὅπως ἡ *Αδράστεια*, ἡ *Ἀνάγκη* τῶν ἀρχαίων, πλάσμα ἀρρενόθηλυ, masculofemina, μήπως αὐτοαναπαράγεται σάν αὐτό πού κυφορεῖ καί κυφορεῖται συγχρόνως, *κνούμενον καί κύον ὦν*, τυφλά καί ἀνεξέλεγκτα μέ τήν ἀπλή καί γνωστή καταγωγική πράξη, τόσο οἰκεία ἄλλωστε καί στά ζῶα, πού ἀποτελεῖ τό θεμέλιό τῆς ἀναπαραγωγῆς καί ἐμμέσως καί τῆς παραγωγικότητος; Καί ἡ πράξη αὐτή ἀπό ἐνστικτο ἢ ἐπιθυμία; Κι αὐτά; Ἐδῶ ὁμως παύει κατὰ τόν γράφοντα νά ὑφίσταται τό πρόβλημα ὡς πρόβλημα - ἕνα πρόβλημα τίθεται, ὅταν εἶναι δεδομένοι καί οἱ ὅροι γιά τήν ἐπίλυσή του - καί ἀναδύεται ὡς αἰνίγμα αὐταρκες καί *ἀεὶ ἀπορούμενον*, στό ὁποῖο ὡς ἀπάντηση μόνο μία προσεγγιστική εἰκασία μπορεῖ νά δοθεῖ, ἕνα νέο δηλ. αἰνίγμα, ἐνῶ τό προηγούμενο θά λανθάνει διαρκῶς καί περισσότερο στό χῶρο ὅπου βλάστησε, στό βυθό του, μέχρι νά ἀναδυθεῖ ἐκ νέου σφριγηλό στό φῶς, ὅποτε θά πρέπει νά ἐγγείρουμε πάλι τόν Οἰδίποδα, α ἰ ν ι γ μ ἄ τ ω ν λ ὕ τ η, ἀπό τόν ὕπνο του, γιά νά ξαναχάσει τό φῶς

ας, ἔστω καί τῆς δικῆς σας, τῆς οἰκείας, θά καταπράυνα τήν περιέργεια καί τήν ὀρμή σας καί μέ τήν πεποίθηση - πανάκεια ὅτι, σέ τελευταία ἀνάλυση, «ὄλα ἐξαρτῶνται ἀπό καί στηρίζονται στόν οἰκονομικό παράγοντα» ἢ «δέν εἶναι ἡ συνείδηση πού διαμορφώνει τό εἶναι, ἀλλά τό εἶναι τή συνείδηση» καί ἄλλες παρεμφερεῖς, πού, ὄντας βέβαια σωστές, δέ διακρίνονται τόσο γιά τήν πρωτοτυπία τους, ὅσο γιά τή συστηματικότητα καί τή σαφήνεια μέ τήν ὁποία διατυπώθηκαν ἀπό τό γνωστό σοφό.

καί εἶναι ὄντως βασική ἡ συμβολή καί ἡ σημασία τοῦ οἰκονομικοῦ παράγοντος στή σύσταση καί ὀργάνωση τῆς κοινωνίας (πρώτη καί μεγίστη τῶν χρειῶν ἢ τῆς τροφῆς παρασκευή τοῦ εἶναι τέ καί ζῆν ἔνεκα, δευτέρα δὲ οἰκίσεως, τρίτη δέ ἐσθῆτος καί τῶν τοιούτων), ὅμως, σέ μία κοινωνία, πού θέλει νά ἐξασφαλίσει στά μέλη της κάτι περισσότερο ἐκείνου, πού ἡ προνοητική φύση ἐξασφαλίζει στά ἄλλα ἔμβια ὄντα, πρέπει νά τεθεῖ σέ ἐνέργεια καί ἡ ζωγραφική καί ἡ ποικιλία καί ἄλλα ἀγαθά, π ε ρ ι τ τ ἄ γιά τόν πίθηκο, ἄ ν α γ κ α ἰ α ὅμως γιά τόν ἄνθρωπο (κινητέον τήν τε ζωγραφίαν καί τὴν ποικιλίαν... καί πάντα τα τοιαῦτα κτητέον). π ε ρ ι τ τ ἄ λοιπόν, ἀλλ' ἄ π ἔ ρ ι τ τ α ἀγαθά, νά τί συνιστᾶ τήν εἰδοποιό διαφορὰ ἀνθρώπου καί ζώου.

ἡ μουσική δέν εἶναι βέβαια ἀναγκαῖο ἀγαθὸ γιά τό ζῶο. ἐκ τοῦ ὅτι τά σκυλιά ὑλακτοῦν δέ σημαίνει ὅτι καί μέλπουν, ἀλλιῶς θά εἶχαν καί ὠδεῖα — ὑπάρχουν ὅμως ὠδικὰ πτηνά, στό κλουβί συνήθως, καί γιά τίς ἀνάγκες τῶν ἀνθρώπων! - ἐκτός πού, τά ἀδέσποτα τουλάχιστον, θά εἶχαν καί κυνοβούλιο, γιά νά ὀργανώσουν τήν ἄμυνά τους. ἡ μουσική λοιπόν, τέχνη νεότερη, εἶναι προϊόν ὄχι τῆς ἀνάγκης, ἀλλά τῆς ἀφθονίας, τῆς π ε ρ ἰ σ σ ε ι α ς, ἂν πρέπει νά ἐμπιστευθοῦμε τό Fr. 144 τοῦ Δημόκριτου, ἂν εἶναι δυνατόν νά φαντασθεῖ κανεὶς τόν ἄνθρωπο ὡς ἄνθρωπο καί ὄχι ἔκτρωμα χωρὶς τήν περιττὴ ἀνάγκη τῆς μουσικῆς, ὅταν κι αὐτὴ ἀκόμα ἀποδεικνύεται ἀνεπαρκῆς γιά τήν ἐξημέρωση του!

καί ὁ ἀριθμὸς, αὐτό τό φαῦλον, τό π ε ρ ι τ τ ὄ , γιά νά ξεχωρίζει κανεὶς τό ἕνα, τά δύο, τά τρία ἢ καί ἀπλῶς γιά νά εἶναι ἄνθρωπος, ...μάλλον δ' εἰ καί ἄνθρωπος ἔσσεσθαι, εἶναι ἀναγκαῖος, στόν πίθηκο ὅμως ὄχι, πού ἀγνοεῖ ἄλλωστε, ὅπως καί τό νήπιο, πόσα πόδια ἔχει. τό ἴδιο φυσικά ἔπαθε, ἂν ἀληθεύει, καί γιατί νά μὴν ἀληθεύει, ἢ παράδοση ὅτι ὁ ἥρωας Παλαμήδης ἐπινόησε τοὺς ἀριθμούς, τό ἴδιο ἔπαθε κι ὁ Ἀγαμέμνων, ὀλόκληρος ἄναξ, πού μὴ γνωρίζοντας νά ἀριθμεῖ, εἶπερ ἀριθμεῖν μὴ ἠπίστατο, δέν ἤξερε κι αὐτός τόν ἀριθμὸ τῶν κάτω μελῶν του! Γι' αὐτό ἄλλωστε τόν παρουσιάζει ὁ Παλαμήδης στίς τραγωδίες καταγέλαστο, παγγέλοιο.

οἱ μνημονευθεῖσες λοιπόν παραπάνω βασικὲς σκέψεις τοῦ Marx, μέ τή σαφήνεια καί τήν καθαρότητά τους, εἶναι μὲν κατάκτηση τοῦ πνεύματος τοῦ ἀνθρώπου, ἀποτελοῦν ὅμως ἀπλῶς τὴν π ρ ο π α ἰ δ ε ι α τῆς εὐτυχίας του, γιά

του, ἑλληνικά βέβαια καί τούτη τὴ φορὰ!

τήν ὁποία ἀγωνίστηκε μέ ὄλο του τό εἶναι καί τήν ὁποία εὐχήθηκε ὁ μέγανος σοφός, κι ἐνῶ κάποτε λειτούργησαν ἐπαναστατικά, σήμερα, μέ τήν ἀήθη χρήση πού τούς γίνεται ἀπό φίλους καί ἐχθρούς, λειτουργοῦν περισσότερο ἠρεμιστικά, καταπραϋντικά,¹² κι αὐτό ὄχι μόνο ἐξ αἰτίας ἱστορικῶν συγκυριῶν καί διαφόρων ἐξορκιστικῶν, ἀπολογητικῶν ἐπικλήσεων, ἐνόχων δηλαδή, ἀλλά γιατί ἔμειναν στήν ἐπιφάνεια ἢ περιορίστηκαν μονομερῶς σέ μία σπουδαία βέβαια πλευρά, τήν οἰκονομική δραστηριότητα τοῦ ἀνθρώπου, καί δέν ἀποκάλυψαν τά μύχιά του, τόν πυρήνα τοῦ πυρήνος του.

καί νά πού φτάνουμε πάλι στήν *πάντων κατ' ἔριν γένεσιν*, τό λιμό, τόν κορεσμό, τόν κάματο, τήν ἀνάπαυση, στόν τρόπο ὑπάρξεως τῶν πραγμάτων ὡς ζευγῶν, νά πού φτάνουμε πάλι στό Σοφοκλῆ, στήν τραγωδία, στό ἀγγελικό καί μαῦρο φῶς, τό ἑλληνικό! ἄς χαίρουν ὅμως αὐτά στήν ἠρεμία τους, γιατί εἶναι πράγματα πού καῖνε καί ἡ ἀπώλεια τῆς ἀφῆς εἰσάγει στά ἄδυστα τῆς ἀπελπισίας. καί ἡ «ἀρχή τῆς πραγματικότητας» λοιπόν, ἡ πραγματικότητα ἡ ἴδια μέ τούς ρυθμούς τῆς, ἡ περιορέουσα ἀναληθσία; πῶς θ' ἀλλάξει; ὄχι βέβαια μέ τήν ἐκδίκηση, γιατί ἡ ἐκδίκηση γεννάει τήν ἐκδίκηση, αὐτοαναπαράγεται. τό αἷμα γυρεύει αἷμα, φόνος ὁ φόνος, ὅποιος κάμει πάθει ἀκούγεται, *τριγέρων μῦθος*, μέσ' ἀπό τήν παμπάλαια φωνή τοῦ Αἰσχύλου (Χοηφόρες 312-314). ὄχι λοιπόν μέ τήν ἐκδίκηση. ὁ Σωκράτης τό εἶχε ἤδη ἀντιληφθεῖ, ὅτι δέν πρέπει κανείς οὔτε νά ἀδικεῖ οὔτε νά ἀνταδικεῖ κι ὁ Δημόκριτος ἤξερε ἐπίσης ὅτι ὁ ἀδικῶν κακοδαιμονέστερος τοῦ ἀδικούμενου, πόσο μᾶλλον ὁ ἐκδικούμενος, παρ' ὄλο τό ἐνδεχόμενο δίκιο του. δέν πρέπει νά ἐπιτρέψει ὁ ἀνθρώπος, κι ἀκόμα περισσότερο ὁ νέος ἀνθρώπος, νά μεταβληθεῖ ἡ ψυχή του σέ πανδοχεῖο καί τροφεία κακίας, νά ἠττᾶται καί νά δορυφορεῖται ἀπό τήν ἀδικία, ἀλλά νά ἐθίζεται στήν ὀρθοφροσύνη καί τήν ἀσκήση τοῦ δικαίου, πρέπει νά δαμάσει, ἡμερώνοντας καί ὄχι ἐκδικούμενος, τήν ἀδιαφορία καί τήν ἀναληθσία, τή δική του πρῶτα, τήν *οἰκείαν*, τόν ἄλλο του ἑαυτό. πῶς; μά μέ τό δεξί, ἢ καί μ' αὐτό, μέρος τοῦ ἐγκεφάλου, τούς ρυθμούς, τή μουσική, μήπως καί γίνει κάποτε ἡ Μούσα τῆς ψυχῆς ἐγκρατής.¹³

¹² Σήμερα λειτουργοῦν ἀνακουφιστικά, σχεδόν ὑπνοφόρα, σάν τέρμα καί ὄχι ἀφετηρία, γιά τήν ἐξοικείωση τῆς ἀλήθειας. Ἡ ἀήθης χρήση πού τούς γίνεται, ἀκόμα κι ἀπό τούς μύχιους ἐχθρούς τους, τίς ἔχει σχεδόν ἀποφλοιώσει ἀπό τό πραγματικό τους περιεχόμενο. Οἱ ἀπόψεις ἄλλωστε αὐτές διακρίνονται καί ἀπό μία μονομέρεια, πού οἱ ἐπίγονοι τοῦ Marx τήν ἀνήγαγαν σέ δογματικό κανόνα, ἀγνοώντας τήν περιφημη γνώμη τοῦ Engels σέ κάποια του ἐπιστολή (21.9. 1890): «ὁ Marx κι ἐγώ πρέπει νά ἐπωμισθοῦμε τήν εὐθύνη γιά τό γεγονός ὅτι οἱ νέοι σήμερα δίνουν μερικές φορές μεγαλύτερη σημασία ἀπ' ὅσο χρειάζεται στόν οἰκονομικό τομέα. Ἀπέναντι στούς ἀντιπάλους μας ἔπρεπε κάθε τόσο νά ὑπογραμμίζουμε τή βασική τούτη ἀρχή πού ἀρνήθηκαν αὐτοί, κι ἔτσι δέ βρισκαμε πάντοτε τόν τόπο καί τό χρόνο νά φανοῦμε δίκαιοι στούς ἄλλους παράγοντες, οἱ ὅποιοι συμμετέχουν στήν ἀντίστροφη ἐπίδραση».

¹³ Καί θά εἶναι ἀκόμη σέ θέση ὁ νέος «μέσω τῆς μουσικῆς μορφώσεως, ἀφ' ἑνός μὲν νά αἰσθάνεται μέ ὄλη τή λεπτότητα τίς ἀτέλειες καί τίς ἐλλείψεις τῶν δημιουργημάτων τοῦ ἀνθρώπου καί τῆς φύσεως, νά δέχεται τά ὠραία στήν ψυχή του καί νά τρέφεται μ' αὐτά τελειοποιούμενος σέ κάθε ἀρετή, ἀφ' ἑτέρου δέ νά ἀποδοκιμάζει καί νά ἀποστρέφεται κάθε τί τό ἄσχημο ἀπό νέο παιδί ἀκόμα, πρὶν νά εἶναι σέ θέση νά ἐξηγήσει τήν ἀποστρέφηση του μέ τόν ὀρθό λόγο, πού, ὅταν ἀργότερα ἔρθει, θά τόν ἀγκαλιάσει σάν παλιός γνώριμος ἀπό τή μουσική του παιδεία (...τά δ'

ὅποιος στά νιάτα ἀμελεῖ τίς Μοῦσες

τόν τέ παρελθόντα ἀπόλωλε χρόνον
καί τόν μέλλοντα τέθνηκε

ἀναφωνεῖ ὁ Εὐριπίδης σ' ἕνα του ἀπόσπασμα.

οἱ ἀρχαῖοι θεράπευαν ἀρρώστιες μέ τή μουσική, κατεύναζαν κοινωνικές ἐκτροπές, ἐκτός πού ἔχτιζαν καί τείχη, ἄν ἀληθεύει ἡ παράδοση· ἄλλοι, οἱ Ἑβραῖοι, γκρέμιζαν τείχη μέ τή μουσική, σαλπίγγων βέβαια, μουσική λοιπόν ἐτοιμότητα!

χαλεπά τά καλά ὅπωςδήποτε καί σήμερα χαλεπότερα, ἀδύνατα δ' οὐ. μήπως θά πρέπει κανεῖς γ' αὐτό νά μήν τό ἀποτολμήσει ἢ μήπως θά πρέπει νά ψέξει τό δημιουργό ἑνός ωραίου ἀγάλματος, ἑνός κανόνος, γιά τό ὑπερβάλλον κάλλος;

οἱ γριές πού δέν ἔχουν ἀκόμη χάσει τή λαλιά τους, τήν ἑλληνική ἐννοῶ, καί δέν ὑπάρχει τιμιότερη, οἱ γριές λοιπόν τό οὐράνιο τόξο τό λένε ζώνη τῆς Παναγιᾶς, γεννημένος εἰδωλολάτρης καί ἐμμένων στήν εἰδωλολατρία μου, μέ πεντακάθαρες ὅμως τίς αἰσθήσεις μου καί τήν ψυχή, τουλάχιστον αὐτή τή στιγμή - ὁ ἅγιος Φραγκίσκος τῆς Ἀσσίζης δακρῦζει ἀπό χαρά, γιὰτί ξέρεῖ - σᾶς ἀπιθῶνω στό κεφάλι, σᾶς στεφανῶνω τό κεφάλι μέ τή ζώνη τῆς Παναγιᾶς, τῆς Ἀθηνᾶς, τῆς Ἀφροδίτης, δέν ἔχει σημασία, μοῦ ἀρκεῖ ὅτι εἶναι ζώνη γυναίκας καί ὄχι τελαμώνας ἀνδρός, καί πιστεύω μέ τούς ἰριδισμούς τῶν χρωμάτων νά ξεγελάει κάθε φορά τό κακό νά μή σᾶς ματιάζει, νά μή σᾶς παντυχαίνει! εὐχές θά μοῦ πεῖτε, ἀπλές εὐχές. ὅταν ὅμως ἀνανεώνονται; τό κακό πού ἐπαναλαμβάνεται τό λέμε Μοίρα, τίς εὐχές; λείπει ὁ ποιητής βέβαια, αὐτός ὀνοματίζει: **μ α γ ε ἰ α !** κι ἕνας πού πιστεύει στή μαγεία, ὅπως ἐγώ βαθύτατα, δέν ἀναρωτιέται ποτέ τί εἶναι μαγικό.

αἰσχρά ψέγοι τ' ἄν ὀρθῶς καί μισοῖ ἔτι νέος ὢν, πρίν λόγον δυνατός εἶναι λαβεῖν, ἐλθόντος δέ τοῦ λόγου ἀσπάζοιτ' ἄν αὐτόν γνωρίζων δι' οἰκειότητα μάλιστα ὁ οὕτω τραφεῖς - Πολιτεία 402 α).

ἐπίλογος ἀντί ἐπιλόγου

ὁ χειρονομηθεὶς αὐτός λόγος εἶναι μὲν ἀπαντητικός στά μουσικά νεύματα καὶ τίς μουσικές προκλήσεις τῶν πουλιῶν καὶ λουλουδιῶν, ἀφιερώνεται ὅμως στήν ἀλκυόνα, δέν πρόκειται βέβαια γιά ἀ φ - ι ἔ ρ ω σ ῆ, ἀλλ' ἀντίθετα γιά ἀ φ ι ἔ ρ ω σ η, γιά σπονδή στό τέμενος, ἐπιστροφή τρόπον τινά στό οἰκεῖο του περιβάλλον, ὅπου ἀρθρώθηκε καί ἔγινε ἀνθηρός· ἀλλιῶς θά εἶχε τήν τύχη ἑνός θαυμαστικοῦ ἢ σχετλιαστικοῦ ἐπιφωνήματος, πού δέν ἐπι-φωνήθηκε ποτέ, ἀλλά χάθηκε στό βουβό μέρος τῆς ψυχῆς, ἐκεῖ πού καί τά ὄνειρα ἀκόμη λησμονιοῦνται!

ἀφιερώνεται¹⁴ λοιπόν, ἐπειδή συν-ανήκει!

---

¹⁴ «Ἡ πρόθεση ἀ π ὀ χρησιμοποιεῖται κυρίως μέ ἀρνητική, στερητική σημασία, ἀλλά καί ἐπιτατική καί, μέ τή χρήση πού τῆς γίνεται ἐσχάτως, ἀποτελεῖ ἕνα ἀνακουφιστικό πρόθεμα, πού ἐπιτείνει ἀκόμα περισσότερο τή γλωσσική μας δυσαρθρία. Μιλᾶμε ἀδιάφορα, μέ τήν ἴδια δηλ. συναισθηματική οὐδετερότητα, περί ἀπο-βλακώσεως ἢ ἀπο-θεώσεως, ὅπως ἐπίσης καί περί ἀφ-υδατώσεως, ἀφ-υπνίσεως (ὑπάρχει καί ὑπηρεσία ἀφυπνίσεως!), ἀλλά καί ἀ φ - ε λ λ ῆ ν ἰ σ μ ο ὺ, καί δέν ἀντιλαμβανόμαστε καθόλου ὅτι, στήν τελευταία τουλάχιστον περίπτωση, μέ τήν κατάργηση τῆς ρυθμικῆς ποικιλίας χορῶν μουσικῆς καί γλώσσας, ὅτι ἐκπροσωπεῖ ὁ Ἕλλητισμός, καί τήν ἐπιβολή καί ἐπικράτηση μιᾶς ἐκφραστικῆς ὁμοιομορφίας, ὅπου ἡ ἀγνοια καί ἡ ἀμουσία ἀνάγονται σέ ρυθμιστικό κανόνα, ἐξαπλώνεται μία πνευματική ἐ ν τ ρ ο π ῖ α μέ ὅλα τῆς τά ἐπακόλουθα, γιά τήν ὁποία δέν αισθανόμαστε οὔτε ἔχνος ἐντροπῆς, ἀφοῦ οἱ περισσότεροι ἡδονίζονται καί θάλλουν, δηλ. αὐτοακρωτηριάζονται, σ' αὐτή τήν κατάσταση — λιπαίνεται βλέπεις ἢ βολή τους καί πιαίνεται τό ἔχειν τους.

Ὁ γράφων εἶναι ὑπέρ τῆς ποικιλίας σέ ὅλους τούς τομεῖς καί διότι ἡ ποικιλία, δηλ. τ ο π ε ρ ι τ τ ὀ, συνιστᾷ τήν εἰδοποιό διαφορά ἀνθρώπου καί ζώου, καί διότι θεωρεῖ τή συρρίκνωσή τῆς μέγιστο κίνδυνο καί γιά τήν πολιτική ἀυτονομία τοῦ ἀνθρώπου, τήν ἀυτονομία του ἐν γένει. Τέτοιο κίνδυνο ἀποτελεῖ καί ἡ διεγκυστίνδα τοῦ ἀσφυκτικοῦ δικομματικοῦ (Bipartisanship) πολιτικοῦ συστήματος, πόσο μᾶλλον τοῦ μονοκομματικοῦ, στό ὁποῖο ὄχι σπανίως τό πρῶτο ὀλισθαίνει. Ἐκτός αὐτοῦ εἶναι καί ἐναντίον τῆς καταργήσεως τοῦ πνεύματος ὅπως ἴσως, ἀλλά καί τῶν πνευμάτων καί τῶν τόνων, ἐπειδή δέν ἔχουν σχέση μόνο μέ τήν α ἰ σ θ η τ ἰ κ ῆ, ἀν κι αὐτό μόνο θά ἦταν ἀρκετό, φυσιγνωμία τῶν λέξεων, ἀλλά πολύ βαθύτερη μέ τήν ἴδια τή γλώσσα καί πρόκειται γιά τά ἑλληνικά - ο ἰ τ ὀ ν ο ἰ ἄλλωστε εἶναι ἀπαραίτητοι καί στή μουσική καί οἱ μύστες αὐτῆς τῆς τέχνης τό γνωρίζουν αὐτό σαφῶς καλύτερα.

Θεωρεῖ ἐπίσης τό οἰκονομικό ἐπιχείρημα, τή φιλαργυρία, πού πρυτάνευσε, ἀν καί ἀνομολόγητα, στήν καθιέρωση (πόσο ἀχρωμη καί ἀχρεία κατάντησε ἡ λέξη), τήν ἐπιβολή δηλ. τοῦ μονοτονικοῦ συστήματος καί ἔωλο καί ἀπότοκο τῆς ο ἰ κ ο ν ο μ ἰ κ ῆ ς ἰ δ ε ο λ ο γ ῖ α ς τοῦ συγχρόνου καπιταλισμοῦ, πού, στό ὄνομα τῆς ἀποδοτικότητας, «ἐξορθολογίζει χρησιμοθηρικά ὅλες τίς ἐνέργειες καί τίς μετατρέπει σέ ἐνέργεια ἐν πνεύματι πολιτικῆς οἰκονομίας», σέ πετρέλαιο π.χ., καί κάθε πνευματική μαρμαρυγή σέ ἐργαλεῖο χρήσιμο στήν ἀνανέωση τῆς κυριαρχίας του, ἐξαναγκάζοντας ἔτσι τή σπῖθα νά ἐπιστρέψει στήν τσακμακόπετρα. Ἡ Ἑλλάδα ὅμως μόνο ὡς σπῖθα καί σπῖθισμα πνεύματος μπορεῖ νά ὑπάρξει, ἔτσι ἄλλωστε ὑπῆρξε ὡς τά σήμερα καί ὄχι ὡς χῶρος, ἀφοῦ γιά πολύ μεγάλο χρονικό διάστημα ὁ χῶρος αὐτός δέν ἀπετέλεσε ποτέ χῶρα, δηλ. κράτος.

Ὅταν ὅμως ὑπάρχει tonic water, τί χρειάζονται οἱ τόνοι; Σέ λίγο (;) καί ὅσοι ἐξημερώνονται ὑφιστάμενοι ἀδιαμαρτύρητα τό τηλεοπτικό κλύσμα καί οἱ ἄλλοι, χωρίς μάλιστα οἱ δευτέροι

νά φταίμε σέ τίποτα, θά στερηθοῦμε τόν ἑλληνικό ὀριζόντα μας, ἔγινε ἤδη Horizon! Ὅσο γιά τή Νίκη, πού οἱ ἀρχαῖοι Ἀθηναῖοι τῆς ἔκοψαν τά φτερά (Ἄπτερος Νίκη), γιά νά μήν πετάξει ἀπό τήν πόλη, οἱ νεότεροι τήν παραμόρφωσαν σέ ΝΙΚΕ, μάρκα ἐλαστικῶν ὑποδημάτων! Εἶναι νά ἀπορεῖ κανεῖς πῶς οἱ ποιητές, οἱ φυσικοί νομοθέτες τῆς γλώσσας, ἀδιαφόρησαν ἐντελῶς ἢ ὀργώδησαν μπροστά στή δύναμη τοῦ μεγάλου ἀριθμοῦ καί δέ διαμαρτυρήθηκαν διόλου. Φαίνεται μᾶλλον ὅτι οἱ νεότεροί τους εἶναι ὄριμα τέκνα τῆς εὐκολίας καί ὄχι τῆς ὀργῆς, πού λέει κι ὁ ποιητής, κι ἐκτός αὐτοῦ ἀγνοοῦν, ἐπειδή δέν προσπαθοῦν, τήν ἑλληνική γλώσσα διαχρονικά τουλάχιστον, γιατί ἡ σημερινή διατρέχει τόν κίνδυνο νά καταστεῖ ἀγνώριστη.

Ἡ ἀρχή τῆς οἰκονομίας παίξει, στήν Οἰκονομία πάντα, σημαντικό ρόλο μετατρέποντάς τήν «σέ παγκόσμιο λύκο, πού παγκόσμια κοιτάει βορά νά βρεῖ», κατά τόν Shakespeare βέβαια· δέν εἶναι ὥστόσο a priori δεδομένη ἡ ἀξία τῆς, ἡ ἀποδοτικότητα τῆς ἐννοεῖται, καί σέ ἄλλες περιοχές τῆς ζωῆς τοῦ ἀνθρώπου, ὅπως εἶναι ἡ αἰσθητική ἀπόλαυση ἔργων τέχνης. Ἡ αἰσθητική προσέγγιση τοῦ ἔργου τέχνης δέν εἶναι ἀποτέλεσμα ἡσόνος προσπάθειας, ἀλλ' ἀντίθετά μείζονος, πολλές φορές μεγίστης καί αὐτῆς ἀκόμη ἀνεπαρκοῦς, ἐπειδή τό ἔργο τέχνης εἶναι δυσπρόσιτο καί, ὅσο ἐμεῖς τό προσπελάζουμε, τόσο αὐτό ἀπομακρύνεται ἀπό τόν ὀριζόντα μας στό δικό του. Μήπως θά ἔπρεπε γι' αὐτό νά πουληθεῖ ὁ Ἑρμῆς τοῦ Πραξιτέλη καί ν' ἀγοραστεῖ ἐλικόπτερο γιά τίς ἀνάγκες τοῦ τουρισμοῦ τῶν νήσων; Ὁ Σεφέρης, σ' ἕνα ὄνειρό του ἡ ἐφιάλτη, εἶδε - ἄν ἡ μνήμη δέν ἀπατᾷ τόν γράφοντα - τούς κίονες τοῦ Παρθενῶνα σά διαφημιστικά σωληνάκια ὀδοντόκρεμας!

Στόν ἴδιο βαθμό ἀμφίβολη μπορεῖ νά εἶναι καί στήν περιοχὴ τῆς γλώσσας ἡ ἀρχή τῆς οἰκονομίας: λιγότερα σύμβολα, εὐκολότερη ἀπομνημόνευση. Εἶναι ἡ ὀπτική γωνία τοῦ τεχνοκράτη-σχεδιαστή, πού ἀποφασίζει καί ἐπιβάλλει, κι ἐδῶ ἐγκτεῖται ὁ κίνδυνος τοῦ τραγικοῦ σφάλματος, τό κριτήριο τῆς οἰκονομίας ὡς πρωτεῦον καί ὄχι ἡ ἴδια ἡ φύση τῶν πραγμάτων, τά ὅποια κρύβουν περισσότερες ἀπό μία διαστάσεις. Ἡ γραφή δέν εἶναι μόνο ἡ εἰκονική μεταφορὰ τοῦ γλωσσικοῦ συμβόλου, ἀλλά ἔχει καί μία αὐτονομία ἐκφρασης, πού ξεπερνάει τό μεσολαβητικό τῆς ρόλο μεταξὺ γλωσσικοῦ συμβόλου καί δέκτη. Δέν πρέπει λοιπόν νά ἀπομονώνεται μία διάσταση τῆς λειτουργίας τῶν γραπτῶν στοιχείων, ἡ οἰκονομία, καί νά ὑπερτονίζεται ὑδροκεφαλικά σέ σχέση μέ ἄλλες λειτουργίες τους, ὅπως εἶναι π.χ. ἡ αἰσθητική. Ἄν τά πολυτονικά κείμενα εἶναι χῶρος αἰσθητικῆς ἀνακούφισης, μουσεῖο, γιά τήν ἀναγνωστική κοινότητα, θά ἦταν ἀντιδημοκρατικός ὁ ρόλος τοῦ γλωσσικοῦ ρυθμιστῆ, πού προσπαθεῖ νά ἐπιβάλλει τό δικό του μῦθο προτεραιοτήτων σχετικά μέ τίς λειτουργίες τῶν συμβόλων τοῦ κειμένου, ὅπως τίς ἀντιλαμβάνεται ἡ κοινότητα, κι ἔτσι νά κλείσει τό μουσεῖο τῆς

Κανεῖς στό κάτω-κάτω δέ σκέφτηκε νά καταργήσει καί τίς χρονικές ἐνδείξεις στή μορφολογία τοῦ ρήματος, ἐπειδή ὑπάρχουν τά χρονικά ἐπιρρήματα, πού «κάνουν τήν ἴδια δουλειά». Κάνουν ὅμως τήν ἴδια δουλειά; Αὐτό ἐξαρτᾶται ἀπό τή σημασία πού δίνουμε στή λέξη. Καί στά ἀρχαῖα χρόνια ἦταν γνωστό, ὅτι τῆς λέξεως ἡ μέν ὑπηρετεῖ (ἐξυπηρετεῖ τό νόημα), ἡ δέ ἐπικοσμεῖ (τό στολίζει) — *Περί ὕφους* 106, σήμερα ὅμως εἶναι σχεδόν δεδομένο ὅτι ἡ δουλειά τῶν συμβολικῶν συστημάτων γλώσσας καί γραφῆς δέν εἶναι μόνο ἡ ξερὴ ἀναφορική τους λειτουργία, γιατί ἄν συνυπολογιστοῦν καί οἱ στυλιστικές πλευρές, οὐσιωδέστατες, ἀφοῦ τό ὕφος δέν εἶναι μόνο ὁ ἄνθρωπος — *ἐπιεικῶς γάρ ἅπαντες νομίζουσιν εἰκόνας εἶναι τῆς ἐκάστου ψυχῆς τούς λόγους* — ἀλλά ἡ ἐλευθερία του, ἡ μοναδική του μάλιστα, τότε ἡ δουλειά γίνεται δουλειές. Ἡ γραφή π.χ. διατηρεῖ τήν πληροφορία, ἀλλά δέ χρησιμοποιεῖται ἀναγκαστικά καί μόνο γι' αὐτό τό σκοπό. Ὁ κλασικός Ἰνδικός πολιτισμός κατέγραφε στή μνήμη ζωτικά κείμενα ὕστερα ἀπό προσεκτικὴ ἐκπαίδευση στίς sutras, ἀπό τό φόβο τῆς καταστροφῆς τῶν ὑλικῶν ἀντικειμένων.

Ἡ γραφή λοιπόν, ὅπως καί ἡ γλώσσα, ἔχει ποικίλη καί πολλαπλή λειτουργικότητα καί ὁ ἐξαναγκασμός τους σέ διαρκή πτώχευση, αἰμορραγία, καί μάλιστα μέ σχέδια καί νόμους, ἡ ἀπλοποίησή τους, συνιστᾷ κίνδυνο, πού δέν ἔχουμε ἐπαρκῶς διυλίσει οἱ Ἕλληνες καί τό ἄσχημο εἶναι ὅτι εἴμαστε καί λίγοι καί δέν ξέρομε ἄν θά μείνει καί μαγιά, πού λέει κι ὁ Μακρουγιάννης. Ὁ γράφων εἶναι γενικά κατὰ τῆς ἀπλοποιήσεως, ἀκόμα καί τῶν κλασμάτων! - ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει θά πρέπει νά ἀπλοποιήσουμε καί τίς τεθλασμένες γραμμές, ἀφοῦ ὑπάρχουν οἱ εὐθεῖες,

---

καί ἰδοὺ πάλι ὁ σιδηρόδρομος, ἡ ἀπρόσκοπτη πορεία, τὸ μ ι σ ῆ ρ ω μ α — γιατί στήν ἀπλοποίηση καί στήν ἀπλοποίησή της, κάθε μορφῆς (γλωσσική, γραφῆς, βιοτική, ἐρμηνευτική, πνευματική, κοινωνική, πολιτική...), κυφορεῖται ἡ ὁμοιομορφία, τὸ ποιῖνιο καί ὁ ποιμένας, τὸ κοπάδι καί ὁ ὀλοκληρωτισμός!

Καί ἐπειδὴ μόνο ἀφελῆς δέν φαίνεται νά εἶναι, γνωρίζει ἄριστα ὅτι ἔτσι σκεφτόμενος πρὸς κέντρα λακτίζει καί κατ' ἄνεμον πτύει (κόντρα στόν ἄνεμο πού λένε, δέν εἶναι δά καί πολιτικός), ἐν τούτοις καί λακτίζει καί πτύει, διότι πιστεύει πῶς κάποτε θά πάρουνε τὰ ὄνειρα ἐκδίκηση πραγματοποιώντας τὸ δικό τους '21. Ἄλλωστε τὸ νά εἶναι κανεὶς πολὺ εὐχάριστος στόν πλησίον καί μάλιστα στόν κάθε πλησίον εἶναι καί βλαπτικό (τό τοῖς πέλας ἀνδάνειν ζημιώδες). Οἱ Ἑβραῖοι, φρονίμως ποιοῦντες, δέν ἀπλοποίησαν, ἀλλ' ἀντίθετα ἐπανέφεραν τὴν ἀρχαία ἐβραϊκὴ γλώσσα· οἱ Ἰάπωνες καί οἱ Κινέζοι δέν κατάργησαν τὰ ἰδεογράμματά τους. Ὅλοι αὐτοί, καί ἄλλοι πολλοί, γνωρίζουν ὅτι οἱ μαθητές πρέπει νά κουράζονται καί πρέπει - ὁ κόπος ἀποτελεῖ ἄλλωστε τὸ βασικὸ ἀσκητήριον εὐθύνης - γιὰ νά μάθουν τὴ μητρικὴ τους γλώσσα ὅσο γίνεται καλύτερα, ἐνῶ ἐμεῖς παίζουμε ἐν οὐ παικτοῖς, σά νά ἦταν οἱ τόνοι καί τὰ πνεύματα ἢ αἰτία τῆς ἀποδημίας τοῦ πνεύματος ἀπ' αὐτόν τόν τόπο!

Ὁ γράφων θεωρεῖ πάντως φευκτέο καί ἀπεύχεται ἓνα νέο χωρισμὸ τῶν Ἑλλήνων στίς συνήθεις κατηγορίες — οἱ Ἕλληνες, ἐνῶ εἶναι ἱκανοὶ νά διχονοήσουν γιὰ τὸ πλέον ἀσήμαντο εἶναι ἀνίκανοι νά ὁμονοήσουν γιὰ τὸ πλέον σημαντικό — μέ αφετηρία τίς ἀπόψεις τους γιὰ τὸ πρόβλημα τῶν τόνων, γιατί μοιραία ἀπόληξή του θά εἶναι ἡ ὑπο-τονικότητά τους σέ ὅλο τὸ φάσμα τῶν ἐκδηλώσεων τῆς ζωῆς, δηλ. ἓνας λανθάνων μαρασμός. Ἐσχάτως ἐκφράζονται ἀπὸ ὑπεύθυνους πολιτικούς καί μερικές σκέψεις ποιητικές, ὅμοιες μ' ἐκεῖνες τοῦ ἔθνικοῦ ποιητῆ γιὰ τὴν ὁμοψυχία καί τὴν διχονοία — γι' αὐτὸ καί χαρακτηρίζονται ἄλλωστε ποιητικές.

Ἐκεῖνο ὅμως πού ἐνώνει τοὺς πολίτες εἶναι ἡ κοινὴ συμμετοχὴ τους στὰ ἴδια παθήματα, τὴν εὐτυχία καί τὴν δυστυχία τῆς πατρίδας *{κοινωνία ἡδονῆς τε καὶ λύπης συνδεῖ}* ἐνῶ ἀντίθετα ἡ διαφορὰ τῶν συναισθημάτων τῶν πολιτῶν ἢ ἰδίως τὸ νά γίνονται ἄλλοι *περιχαρεῖς* γιὰ τίς συμφορές της καί ἄλλοι *περιαλγεῖς* γιὰ τίς χαρές της, αὐτὸ διαλύει τὴν κοινωνία δημιουργώντας στό σῶμα της δυνάμεις ἀντιθετικές! Τέτοια κοινότητα συναισθημάτων, τέτοια ὁμοψυχία ἔχει ὡς προϋπόθεση τὴ σύμπτωση ἢ ταυτότητα ἀντιλήψεων γιὰ τὸ κοινὸ συμφέρον, *ἐν δόγμα περὶ τοῦ οἰκείου*. Γι' αὐτὸ τὸ λόγο στό πολιτικὸ τους σύστημα, στὰ ἀρχαία χρόνια ὁ Πλάτων καί στὰ νεότερα ὁ Marx καθιέρωσαν τὴν κοινοκτημοσύνη γιὰ τὴν ἐπίτευξη τῆς κοινωνικῆς ἀλληλεγγύης. Τὸ πείραμα συνεχίζεται ἀκόμη *in vitro* καί *in vivo* μέ ἀβεβαιότητες ὅπωςδῆποτε προοπτικές.

Οἱ ποιητικὲς αὐτὲς σκέψεις δέν ἐνοφθαλμίζονται μέ ἀφορισμούς ἀλλὰ πρέπει νά γίνουν ρυθμός, νά διατρέξουν τὰ ὕφαλα τῆς ψυχῆς τοῦ ἔθνους, παρακάμπτοντας τοὺς τυχόν σκοπέλους, μέσω μιᾶς γλώσσας πολύχυμης καί ρωμαλέας, πού οἱ πολιτικοὶ στήν πλειονότητά τους, μέ τὸν πόλεμο, τὴ χρήση δηλ. πού τῆς κάνουν, φαίνεται ὅτι καί τὴν ἀγνοοῦν καί τὴν ἀκρωτηριάζουν.

Ὅταν φθίνει ἡ γλώσσα ἑνὸς λαοῦ, φθίνει κι ὁ ἴδιος καί γίνεται ἀγνώριστος, ἐπιβιώνοντας μὲν βιολογικά — ἀβέβαιο κι αὐτὸ — ἀλλὰ ἀδιάφορα, χωρὶς πρόσωπο, χωρὶς δηλ. μνήμη. Ἐξω ἀπὸ τὸ σύστημα τῆς γλώσσας τοῦ ὁ λαὸς δέ θάλλει, φυλλορροεῖ διαρκῶς μέχρι πού νά ξεραθοῦν κι οἱ ρίζες του· γι' αὐτὸ μέγιστο πολιτικὸ μέλημα θά ἔπρεπε νά εἶναι ἡ μέριμνα ὄχι μόνο γιὰ τὰ στοιχειώδη ἀγαθὰ, πού, κι ὅταν προσωρινὰ χαθοῦν, ἐξασφαλίζονται ἀργότερα, ἀλλὰ κυρίως γιὰ τὸ στοιχειώδες, τὴ γλώσσα ζωντανή, πολύχυμη, ἀμάραντη. Ὡς πρὸς αὐτὸ ὅμως, τὸ πραγματικὸ μέλλον τοῦ ἔθνους, τὸ ὕφος καί τὸ ἦθος του, ὑπάρχει μία ναρκισσιστικὴ, *αὐτάρκης ἀμεριμνησία!*

Δέν ἀποκλείεται στό μέλλον ἐξουσίες περισσότερο βέβαιες νά μὴ διστάσουν νά παραβλέψουν ὅποιοδήποτε πολιτικὸ κόστος καί νά προχωρήσουν καί σέ ἄλλες πιὸ «ἐπαναστατικές», ἀποδοτικὲς ἀπλοποιήσεις, ἱκανοποιώντας λαϊκὰ αἰτήματα καί ἐνστερνιζόμενες τὸ πνεῦμα τῶν καιρῶν. Ἡ ἀρχὴ ἄλλωστε τῆς *οἰκονομίας* θά ἐξακολουθεῖ καί τότε νά ἰσχύει καί μάλιστα ἐπιτακτικότερα, ἀφοῦ αὐτὴ ὑφίσταται μόνο ὑπὸ τὸν ὄρο νά τὴν ὑφίστανται οἱ ἄλλοι διαρκῶς περισσότερο καί κυρίως ἀδιαμαρτύρητα. Τότε, ἂν δέν εἰσαχθεῖ τὸ λατινικὸ ἀλφάβητο, ἑλληνικῆς

Μέχρι τὰ δώδεκα χρόνια διετέλεσε ἀχίτων, ἀνυπόδητος καί χαμαιεύνης· στά δεκατρία του ὑποδέθηκε, δέν ὑποδύθηκε ὅμως ἕκτοτε κανένα ρόλο, ὄντας ἀνίκανος γι' αὐτό. Δέν ἔγινε δηλ. οὔτε κἄν ἠθοποιός, ἐνῶ τείνει νά γίνει ἠθοποιός, χωρίς βέβαια νά μετέχει ἔστω καί στό ἐλάχιστό τῆς θείας μοίρας, ὥστε ἐξ ἡμιστιχίου δύνασθαι ἠθο-ποιεῖν πρόσωπον, ὅπως ὁ Σοφοκλῆς. Ἔχοντας ἀκριβῶς ἐξ αἰτίας τούτου ἐσωτερικοποιήσει τή στέρησή του, δυσκολεύεται ἀπείρως περισσότερο ἀπό τόν θεϊκό ποιητή ὡς πρὸς τό ἠθο-ποιεῖν καί καταβάλλει, αἰμάσσοντας καί ἀψορροώντας, μία ἐξαντλητική μὲν ἀλλ' ἀνεξάντλητη πρὸς τοῦτο προσπάθεια.¹⁵

Στούς γονεῖς του ὀφείλει τό ζῆν, στή μητέρα του ιδιαίτερα καί κάποια ἐξοικείωση μέ τήν αὐτοσχέδια ποίηση, δηλ. τήν ποίηση, τό χορό καί τό τραγούδι, σά νά ποῦμε κάτι ἀπό τό '21· στους ἀπώτατους προγόνους του τήν ἀφή, τή γεύση, τήν ὄσφρηση καί τήν ὀρθια στάση· στους δασκάλους τῆς ἐγκύκλιος παιδείας, μετά ἀπό πολλά χρόνια ἄγονης θητείας, τή γραφή καί τήν ἀνάγνωση, ἱκανά τροφεῖα, ἐνῶ στους πανεπιστημιακούς του δέν ὀφείλει ἀπολύτως τίποτα, οὔτε

ἄλλωστε προελεύσεως!, ἡ μὲν ποίηση θά γίνει πῖσι, τό δέ μυστήριον μιστήριον θά ἔχει χυθεῖ ἄλλωστε πλήρες φῶς καί θά ἔχουν ἐκλείψει τά μυστήρια! Καί ἐπειδή ἡ ποικιλία, ἀκόμα καί στή γλωσσική ἔκφραση, ἐνδεχομένως νά θεωρηθεῖ ὑπόλειμμα κοινωνικῶν καί ταξικῶν διακρίσεων, θά καταργηθεῖ κι αὐτή καί θά συμπαρασύρει καί τή διαφορὰ ἀπό σέλινα σ' Ἑλληνα! — ἀφοῦ ἀκούγεται ὁμοια γιὰτί νά γράφεται διαφορετικά! — ὅποτε οἱ Ἑλληνες θά πρέπει νά ἀνα-μνησθοῦν τῶν Ἑλλήνων καί νά τήν ἐπινοήσουν ἐκ νέου, γιὰτί αὐτή τοῦς χάρισε τό πρόσωπό τους στήν ἱστορία.

Ἐπὶ τήν ἐπήρεια τέτοιων σκέψεων ἔγινε ἀπό τό συγγραφέα τοῦ παρόντος χρήση καί ἀντιδιαστολή τῶν λέξεων ἀφ-ιέρωση καί ἀφιέρωση!

¹⁵ Περιττό νά ὑπομνησθεῖ ὅτι ἡ λέξη ἠθοποιός σημαίνει ἀπλῶς τόν ἐπιτηδευματία, αὐτόν πού ἀσκεῖ κάποιο χρῆσιμο ἢ μὴ ἐπάγγελμα, ὅπως ὑποδηματοποιός ἢ ὄπλοποιός, ἐνῶ ἡ λέξη ἠθο-ποιοίος σημαίνει ὅ,τι σημαίνουν τά συνθετικά της: ἠθος ποιῶ. Ἐνδεχομένως ἢ σπάνις ἀνθρώπων νά ὀφείλεται στήν ἔλλειψη ἠθο-ποίων ἢ καί ἠθοποιῶν ἀπλῶς, ἂν οἱ τελευταῖοι κάνουν καλά τή δουλειά τους!

κᾶν χάριτας, καί τό θεωρεῖ ἀτύχημα ὅτι φοίτησε στή Νομική καί ἀποφοίτησε ἀπό τή Φιλοσοφική Σχολή.

Μνημονεύει μέ ἀπέραντο σεβασμό μερικούς σηματοωρούς, ξένους κυρίως σοφούς, καί μερικούς φιλέλληνες Ἑλληνες, ποιητές βεβαίως, ἀπό τό Σολωμό ὡς τόν Παπαδιαμάντη, τόν Παλαμά, τό Βάρναλη καί τό Σεφέρη, στούς ὁποίους καί εἶναι βαθύτατα χρεώστης. Στούς ἀρχαίους σοφούς καί ποιητές, πάντοτε Ἑλληνες, ὀφείλει τήν εὐδία τῆς δράσεως καί τῆς ἀκοῆς, αἰσθήσεων πού κατ' ἔξοχήν προσ - ιδιάζουν στόν ἄνθρωπο καί τοῦ χαρίζουν καί τό εἶδος του καί τήν εἰδή του.

Γνωρίζει, ὅσο γνωρίζει, τόν Ὅμηρο καί τόν Αἰσχύλο· τόν Ἡσίοδο μέ τό πέλαμα - γεννήθηκε σ' ἐκεῖνα τά μέρη· τό Σοφοκλῆ σέ συνδυασμό μέ τόν Ἡρόκλειτο, καί τούς δύο ἐλλιπέστατα βέβαια καί μέ ἀφορμή τήν ἔκλειψη τοῦ φωτός — ὁ δεύτερος θεωρεῖται σκοτεινός καί ὁ πρῶτος μαῦρος, δηλ. ἀνελέητος ποιητής· τόν Ἀριστοφάνη τόν γνωρίζει ἐξ ἰδιοσυγκρασίας! Γιά μερικούς ἀπό τούς ἄλλους διατηρεῖ ὑπόψια γνώσεων, γιατί οἱ περισσότεροί ἀναγνώστες ἀποφύλακτα θε φορά καί διαφορετικά, λένε δηλ. πάντα καί κἀτι - ἄλλο - ἀκόμη, πού δέν εἶχε στήν πρώτη ἀνάγνωση ἀποκρυπτογραφηθεῖ ἀπό τόν ἀναγνώστη.

Μετανάστευσε ἐξ ἀνάγκης βέβαια, ἀλλ' αὐτοβούλως, ἐπί διετία κι αὐτό τόν βοήθησε νά ἐμβαθύνει στίς γνώσεις τῆς Ὄργανικῆς Χημείας πού εἶχε παιδίοθεν, ὅτι ὁ ἄνθρωξ εἶναι θερμαντική ὕλη — στερήθηκε θερμάνσεως· ὅσο γιά τόν ἄρτο, εἶχε σχεδόν τήν εὐνοια τῶν πολλῶν τοῦ τρίτου κόσμου, γιά τή διαίρεση τοῦ ὁποίου ἄλλωστε, καί μάλιστα μέ κριτήρια χρηματιστηριακά, ἐκτός τοῦ ὅτι δέν εὐθύνεται, ἀπορεῖ καί ἐκπλήσσεται. Τό 1967 διακόπηκε ἡ χορήγηση ἐγκεκριμένης ὑποτροφίας ἀπό ὑπαιτιότητά του, ἐπειδή σκεφτόταν Ἑλληνικά, ὄχι ὅμως καί κοινωνικά — τό δεύτερο πιστοποιήθηκε δεόντως καί τό δέχτηκε μέ γηθοσύνη, διαψεύδοντας ἔτσι ὄχι ἑνός τυχαίου, ἀλλά τοῦ Ἀριστοτέλη τόν ὄρισμό γιά τόν ἄνθρωπο: ὅτι εἶναι ζῶο πολιτικό ἢ κοινωνικό· μετά τό 1974 δέν ἔκανε χρήση ὑποτροφίας ἀπό ὑπαιτιότητα ἄλλων, ἐπειδή ἄλλοι δέν σκέφτονταν ἑλληνικά.

Πικρά αὐτοδίδακτος, χωρίς τίτλους ἀνακουφιστικούς καί παραπλανητικούς, καθηγητής ἀπλῶς, διδάσκει ἀεί διδασκόμενος καί δέν ντρέπεται καθόλου γ' αὐτό, ἀφοῦ κάτι τέτοιο ἀπέφυγε καί ὁ Σωκράτης ἢ μᾶλλον ὁ Σόλων, στόν ὁποῖο ἀποδίδεται ἡ γνωστή ρήση *γηράσκω ἀεί διδασκόμενος*. Διδάσκει καί ἀναλογίζεται τήν ἀμουσία του, τουτέστιν τήν ποινή του, χωρίς παρ' ὅλ' αὐτά καί νά αισθάνεται βαρῦ - ποινίτης, ἄν καί γνωρίζει πολύ καλά, ἐνδεχομένως καλύτερα καί ἀπό τούς ἀρχαίους, ὅτι *το ἐν ἀμουσία καί ἀπαιδευσία ζῆν ἢ βαρυτέρα τῶν ποινῶν*. Ἐλπίζει μόνο νά τοῦ τυχαῖνον καλύτεροι δάσκαλοι, δηλ. μαθητές!¹⁶

---

¹⁶ Ὁ συγγραφέας, ὁ κάθε συγγραφέας, γνωστός ἢ ἄγνωστος πρὶν ἀπό τή συγγραφή ἑνός ἔργου, γίνεται μετά τή συγγραφή του λιγότερο ἄγνωστος ἢ περισσότερο γνωστός — ἐξαρτᾶται καί ἀπό τόν ἐκδιδόντα ἐκδοτικό οἶκο- ὅπωςδήποτε ὅμως καθίσταται ἀγνωστός, ἀσχέτως ἀξίας τοῦ ἔργου. Ἐνδέχεται τό ἔργο του νά ὀζει λύχνου, νά εἶναι δηλ. καλοδουλεμένο, ὅπως οἱ λόγοι τοῦ γνωστοῦ ρήτορα, ἢ καί νά μὴν ὀζει ἢ ἀπλῶς καί μόνο νά ὀζει, αὐξάνοντας ἔτσι τήν περιρρέουσα γενική δυσσομία· πάντως τό ἔργο, σημαντικό ἢ ἀσήμαντο, ὀφείλει νά εἶναι τό μόνο ἐρεθι-

---

στικό του όπλο, πού εξοπλίζει ή άφοπλίζει τόν αναγνώστη, και όχι τό πρόσωπό του, πού άλλωστε τό έχει χάσει και γι' αυτό και γράφει, για να αποκτήσει ή να ανακτήσει κάποιο πρόσωπο, ει δυνατόν εύπρόσωπο.

Άπό τέτοιες σκέψεις παρακινημένος άφησε άδεια τή θέση στό πάνω δεξιό μέρος τής σελίδας, να χ η ρ ε υ ε ι, για να τοποθετήσει ο κάθε αναγνώστης, αν υπάρξει, τό δικό του πρόσωπο, ανάλογα μέ τό αν βρίσκει κάποια συγγένεια ή ταυτότητα μέ τά γραφόμενα ή ακουόμενα, για όποιον βέβαια διαβάσει μεγαλοφώνως! Ο συγγραφέας τού παρόντος, έξελθών ο ίδιος προς άγγραν προσώπου, τού δικού του όπωςδήποτε, γιατί τά πρόσωπα τών άλλων τά χάνουν αυτοί πού τά έχουν, όσοι έχουν, οί άλλοι, δέ θά είχε καμμία αντίρρηση να θεωρήσει τόν αναγνώστη σ υ ν - γ ρ α φ έ α, δήλ. συνάνθρωπο μέ άπολεσθέν πρόσωπο!